

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

Diplomová práce

Galina Shchelokova

**Vývoj sémantiky společného lexikálního základu češtiny,
slovinštiny a ruštiny**

Semantic development of the common lexical basis of Czech,
Slovenian and Russian languages

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Štefan Pilát, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 14. srpen 2016

.....
Galina Shchelokova

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování PhDr. Štefanu Pilátovi, Ph.D., za jeho cenné rady a trpělivost při vedení mé diplomové práce. Rovněž bych chtěla poděkovat doc. PhDr. Jířímu Rejzkovi, Ph.D., a Andreji Šurlovi, Ph.D., za vstřícnost a pomoc při získání potřebných informací a podkladů.

.....
Galina Shchelokova

KLÍČOVÁ SLOVA:

diachronie, lexikologie, etymologie, sémantika, slovanské jazyky, ruština, čeština, slovinština, praslovanština

KEYWORDS:

diachrony, lexicology, etymology, semantics, Slavonic languages, Russian, Czech, Slovenian, Proto-Slavonic

ABSTRAKT:

Předmětem dané práce je sledování a porovnání dynamiky vývoje sémantiky lexikálních jednotek, které mají společný praslovanský základ a odlišné významy v současných jazycích. Vývoj je zkoumán v časovém rozmezí od období praslovanštiny po dnešní stav jazyků.

Za účelem reprezentativního pokrytí všech tří skupin slovanských jazyků: západoslovanské, východoslovanské a jihoslovanské pro výzkum jsou vybrány příslušné jazyky: čeština, ruština a slovinština. Výběr lexikálních jednotek je omezen morfologicky. Předmětem zkoumání jsou přídavná jména.

Práce obsahuje teoretickou a analytickou část. V teoretické části jsou předloženy názory na možnosti vývoje významu lexikálních jednotek z pohledu diachronní lexikologie, a je upřesněna terminologie. Analýza se věnuje samému vývoji, je rozříděná následujícím způsobem: každé z dvanácti vybraných hesel zahrnuje sekce věnované praslovanštině, staroslověnštině, ruštině, češtině a slovinštině. Každé heslo je uzavřeno stručným shrnutím.

ABSTRACT:

The object of the study is to follow and compare the development of the semantics of lexical units, which have the common Proto-Slavonic base and different meanings in modern languages. The development is studied within a time period ranging from the Proto-Slavonic period up to the modern language state.

To cover all three representative groups of Slavic languages: West Slavic, East Slavic and South Slavic were selected the appropriate languages: Czech, Russian and Slovenian. The selection of lexical units is morphologically restricted. The research is focused on adjectives.

The work contains theoretical and analytical part. The theoretical part specifies terminology and presents a number views on the potential significance of the development of lexical units in terms of diachronic lexicology. The analysis is devoted to the development and is categorized as follows: each of the twelve selected semantic groups includes sections devoted to Proto-Slavonic, Old Church Slavonic, Russian, Czech and Slovenian languages. Each group is enclosed with a brief summary.

Obsah

1. Seznam zkratk.....	8
2. Úvod.....	9
3. Teoretická část.....	11
3.1. Definice významu.....	11
3.1.1. Podmínky modifikace významu.....	11
3.2. Typy a klasifikace sémantických změn.....	12
3.2.1. Psychologická koncepce.....	12
3.2.2. Sémiologická koncepce.....	13
3.2.3. Logicko-psychologická koncepce.....	14
3.3. Vývoj adjektiv ve zkoumaných jazycích.....	16
4. Analytická část	18
4.1. *chytъ.....	18
4.2. *gъrdъ.....	23
4.3. *rudměnъ.....	27
4.4. *koristъnъ.....	30
4.5. *naglъ.....	35
4.6. *čъrstvъ.....	39
4.7. *chudъ.....	44
4.8. *lichъ.....	49

4.9. *прѣскнѣ.....	54
4.10. *скѣгбнѣ.....	58
4.11. *volžьнѣ.....	62
4.12. *žędьнѣ.....	66
5. Závěr.....	71
6. Seznam použitých informačních zdrojů.....	73

1. Seznam zkratek

bulh. - bulharština
csl., CSL - církevní slovanština
č. Č.- čeština
d. - dialekt
i.e. - indoevropština
jssl. - jihoslovanské jazyky
lat. - latina
lit. - litevština
lot. - lotyština
luž. - lužická srbština
něm. - němčina
p. - polština
psl., PSL - praslovanština
rus., RUS- ruština
slo.,- SLO slovinština
ř. - řečtina
slk. - slovenština
slov. - slovanské jazyky
stsl. - staroslověnština
arch. - archaické
apod. - a podobně
atd. - a tak dál
expr. - expresivní
iron. - ironické
např. - například
negat. - negativní
op. - opozitum
pozit. - pozitivní
řidč. - řidčeji
sr. - srovnej
zvl. - zvláště

2. Úvod

Lexikální sémantika je rozsáhlé a dosud ne zcela propracované téma. To je způsobeno nejen složitostí dané problematiky a obtížností jejího řešení, ale i určitou subjektivitou, která se projevuje při zkoumání významu většiny slov. Je patrné, že lexikální a sémantický systém je velmi komplikovaný a nestálý, a proto těžko popsateľný, což by nás však nemělo odradit od jeho zkoumání.

V prostředí jazykové rodiny existuje značné množství příbuzných slov, která pocházejí od stejného praslovanského kořene, ale v současnosti nesou různé, často protikladné významy. Cílem této práce je prozkoumat průběh významových změn lexikálních jednotek od praslovanského stavu do dnešní doby a určit jejich podmínky a důsledky. Porovnání vývojových procesů v řadě slovanských jazyků nám poskytuje dobré možnosti ilustrace paralelních směrů sémantického vývoje.

Práce je provedená na základě tří jazyků, z nichž každý je zástupcem jedné ze slovanských jazykových skupin: západoslovanské (čeština), východoslovanské (ruština) a jihoslovanské (slovinština).

V teoretické části práce představujeme teoretický úvod k dané problematice. Zabýváme se zde základními procesy, které probíhaly v příbuzných jazycích a ovlivnily současný stav významů lexikálních jednotek. Považujeme za důležité stanovit v teoretické části terminologii, které se budeme držet, a ukázat názory řady jazykovědců na problém definice významu, jeho složek a průběhu vývoje.

V analytické části se věnujeme vlastní analýze zkoumaného materiálu. Při rozboru sémantických změn věnujeme pozornost jednak jazykovým, jednak historickým jevům. Považujeme za důležité zmínit i hláskové změny v slovanských jazycích, především z toho důvodu, že sémantické rozštěpení v nich mohlo být ovlivněno odlišným průběhem hláskových změn. Výběr slovní zásoby, která podléhá našemu výzkumu, je omezen v první řadě morfologickými kritérii. Soustředíme se na adjektiva a naznačíme původ morfologických rozdílů ve tvarech přídavných jmen v současné češtině, slovinštině a ruštině. Zároveň však je při výběru slovní zásoby podstatnou podmínkou snaha najít trojice slov, která při společném původu mají patrné rozdíly v současné sémantice.

Rozebíráme původ a význam praslovanského kořene, pak postupně analyzujeme sémantické změny, které nastaly v každém ze zkoumaných jazyků. Věnujeme značnou pozornost výskytu lexikálních jednotek ve starých textech, jejich kolokaci a frekvenci.

Práce se slovníky je důležitou součástí daného výzkumu. Pro naši studii byla použita řada etymologických, historických a výkladových slovníků. Pracovalo se také s jazykovými korpusy jako se zdroji nezbytnými pro zachycení synchronního sémantického stavu zkoumaných slov.

Téma vývoje sémantiky je velmi rozsáhlé, což vedlo k nutnému ohraničení použitého materiálu. Jak bylo zmíněno, zkoumaná část slovní zásoby je omezena na domácí přídavná jména. Bylo také ustanoveno časové omezení: od praslovanské doby do dnešního stavu zkoumaných jazyků. Bylo rozhodnuto roztrždit proces vývoje na několik etap:

- Praslovanština, zejména rekonstrukce společného lexikálního základu a různé názory etymologů na vznik vybraných lexikálních jednotek. K této části patří i odstavec, který vysvětluje vnější rozdíly mezi příbuznými lexikálními jednotkami v různých jazycích na základě popisu příslušných hláskových změn.

- Staroslověnština, i přesto, že z území, kde se vyvíjel slovinský jazyk, se většinou (s výjimkou Frizinských zlomků) staroslověnské doklady do naší doby nedochovaly.

- Doba starší a střední, zahrnující přibližně čtyři století (od 13. až do 17.). Velké časové rozmezí tohoto úseku je způsobeno nedostatkem dokladů ve slovinském jazyce. První rozsáhlé zdroje, které obsahují žádané lexikální jednotky, se dochovaly z konce 16. století.

- Doba nová a obrozenecká je etapou ustálení jazyků a formování jejich dnešní podoby. První ruské gramatiky vznikly v 18. století, a to bylo začátkem formování jednotného ruského národního jazyka. Počátky formování současné češtiny sahají ke konci 18. století. Jednotná spisovná norma slovinštiny se ustálila až kolem 40. let 19. století.

- 20. - 21. století je poslední etapou, které si všímáme. V tomto úseku nás zajímá současný stav sémantiky zkoumaných jednotek jako výsledek dlouhodobého formování významu v každém z jazyků.

Všechny etapy jsou zkoumány v rámci každého z jazyků. Praslovanštinu a staroslovenštinu jsme se rozhodli zařadit do zvláštních sekcí.

3. Teoretická část

3.1. Definice významu

Naše pojetí významu vychází především z výstižné definice Igora Němce, kde jsou zahrnuty také významotvorné činitele, jež hrají podstatnou roli při definici. „Lexikální význam chápeme jako odraz skutečnosti psychicky zpracovaný ve vědomí uživatelů daného jazyka a jazykově ztvárněný formou lexému, v jednotě s ní i vztahem k jiným jednotkám onoho jazyka a také konkretizací v jistých kontextech jeho projevu,“ [Němec, 1968, s. 17]

Podle Němce obsahuje lexikální význam následující významotvorné činitele:

- činitel věcný
- činitel psychický
- činitel expresivně-stylistický (na pomezí psychického a jazykového činitele)
- činitel jazykový:
  - forma lexému
  - vztah k jiným jednotkám jazykového systému
  - valence (spojitelnost v kontextu)

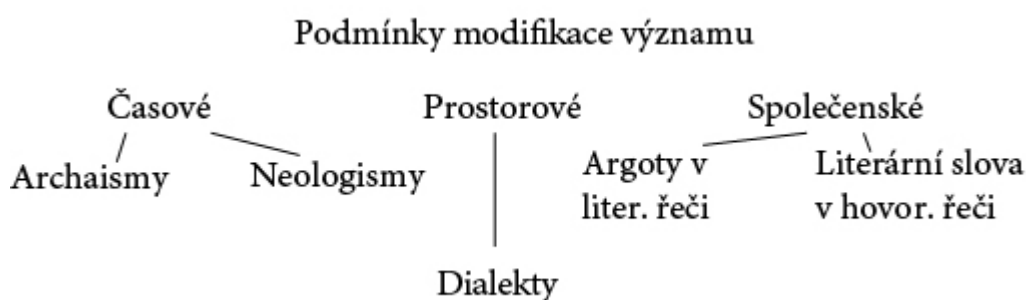
Kromě toho, že významotvorné činitele poskytují objektivní kritéria pro vymezení lexikálního významu, ukazují nám i základní sféry, v kterých probíhají sémantické změny.

3.1.1. Podmínky modifikace významu

Slovní zásoba má tendenci k proměnám. V průběhu vývoje lexikální jednotky prochází řadou sémantických změn: vytvářejí se, zanikají, mění formu a význam. Sémantické změny obvykle nejsou tak viditelné jako například změna tvaru slova.

Na rozdíl od tvarových změn je změny sémantické obtížné sledovat: většinou jsou popsány velmi přibližně, navíc ani kontext ne vždy pomáhá odhalit skutečný význam lexikální jednotky v určité etapě. Hláskové modifikace jsou podmíněny přesnými pravidly, které vycházejí hlavně z fyziologických příčin, zejména kvůli mechanismu lidských mluvidel a jejich práce, kdežto sémantické změny připouštějí větší vágnost: rozhodují tu především podmínky psychologické a vnější. Až do 1. poloviny 19. století převládal mezi filology názor, že významové změny probíhají náhodně, nejsou tam přesné zákonitosti a že je nelze vědecky roztřídit. V polovině 19. století se začaly objevovat rozličné názory na

důvody a podmínky modifikace významu a způsoby její kategorizace. Modifikace významu může být ovlivněna různými vnějšími faktory: prostorovými, společenskými nebo časovými. Výběr slov mluvčími záleží na kontextu a prostředí, kromě toho velkou roli hraje vzdělání, věk, povaha, navíc i nálada mluvčích. Tak kupříkladu přídavná jména často podléhají afektivním změnám z toho důvodu, že v sobě nesou pohyblivou hodnotící složku, která je často podmíněna náladou nebo povahou mluvčího. Graficky to může vypadat následujícím způsobem:

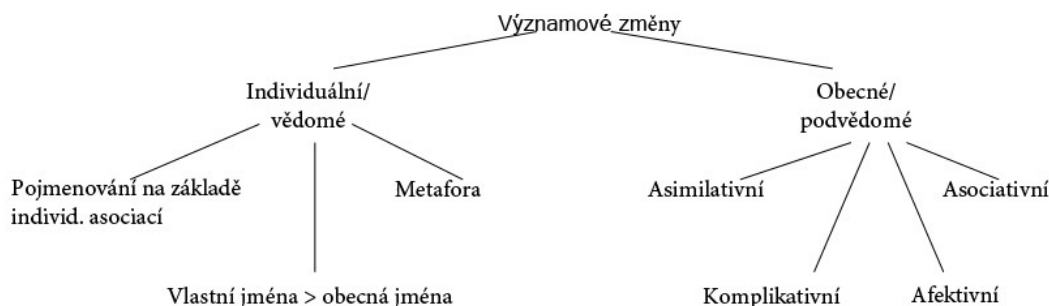
3.2. Typy a klasifikace sémantických změn

Různým typům sémantických posunů a změn je v lingvistické odborné literatuře věnována řada studií. Představíme několik základních koncepcí jejich kategorizace, které se objevují na konci 19. až na počátku 20. století.

3.2.1. Psychologická koncepce

V roce 1884 německý vědec A. Rosenstein ve své knize „Die psychologischen Bedingungen des Bedeutungswechsels der Wörter“ (Psychologické podmínky pro změny významu slov) nabízí psychologickou teorii vývoje lexika. Později se k němu přiklání W. Wundt a na její základě vypracovává *psychologickou koncepci*. Wundt tvrdí, že příčiny sémantických změn mohou být zkoumány a analyzovány z psychologického hlediska. Domnívá se, že způsob mluvení, stejně jako význam slov záleží na psychologických zákonech, protože lidská řeč, a sice proces vyjadřování myšlenek, je výsledkem způsobu myšlení, který také závisí na systému jazyka. [Wundt, 1911] Změny jsou rozdělené na individuální a obecné. Individuální významové změny považují za vědomé (pojmenování

na základě individuálních asociací, změna vlastních jmen v obecná, metafora), obecné za podvědomé (asimilační, komplikativní, afektivní, asociativní).

Později však bylo prokázáno, že v takovém rozsahu tato koncepce nestačí, protože existují i další okolnosti: vnější, sociální, dialektní atd. „Wundt přišel do studia jazyka na základě vypracovaného psychologického systému, založeného na výzkumu v jiné oblasti. Chtěl ukázat, že tento systém je také použitelný v lingvistice, a zároveň hledal v jazyce čerstvý materiál na podporu svého systému. Wundtova práce obsahuje četné nesrovnalosti a neudržitelná vysvětlení, její hlavní teze jsou zastaralé. Experimentální psychologie byla v té době v plenkách a v průběhu posledních třiceti let se objevily její četné slabé stránky. Filolog si všimne toho, že Wundt je neschopen analyzovat historický jazykový materiál a přepřacovat ho do metodiky. Jedna omluva pro Wundta v tomto ohledu je okolnost, že v této době bylo k dispozici skutečně malé množství materiálu.“ [Stern, 1965, 1.2]

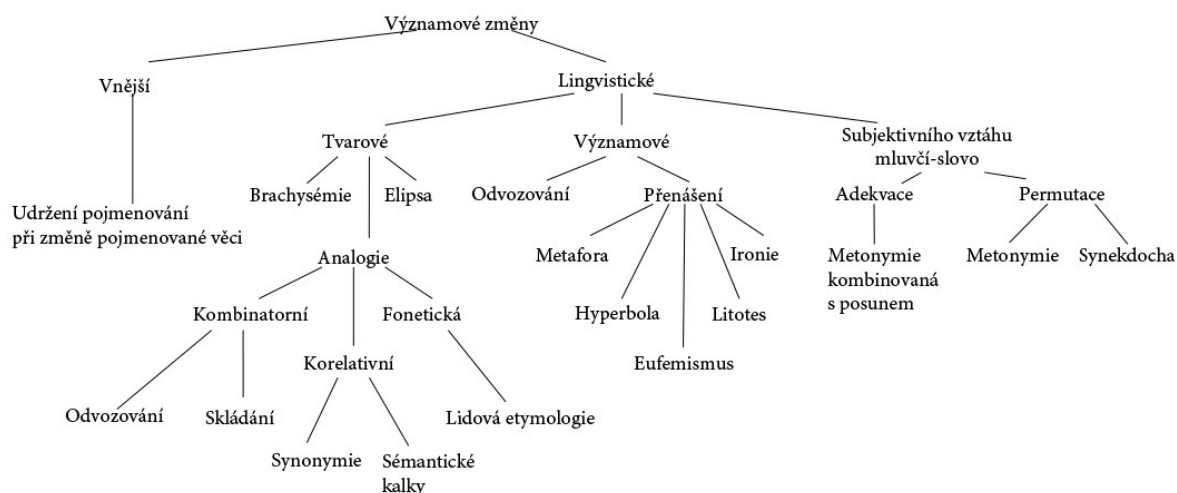
3.2.2. Logicko-psychologická koncepce

Logický přístup vznikl na konci 19. a pokračoval v první polovině 20. století. Lingvisté, kteří se zabývali daným tématem, soudí, že se jazyky vyvíjejí podle intelektuálních zákonů, například zákona specializace, který měl vliv na vývoj analytického typu románských jazyků z jazyka latinského, který patří k syntetickému typu, nebo vlivem zákona distribuce dochází k významově diferenciaci synonym. Na začátku 20. století francouzský sémantik Albert Carnoy rozšířil a upřesnil již existující koncepci a pokusil se o kombinaci psychologického přístupu s logickou složkou. Nová koncepce dostala název

„logicko-psychologická“. Mezi zástupci dané teorie jsou R. H. Trench, M. Bréal, J. Dvoráček. Stejně jako Wundt Carnoy dělí změny na vědomé a podvědomé, ale nová koncepce je detailnější a propracovanější. V této koncepci však zatím také nejsou brány v úvahu vnější okolnosti.

3.2.3 Sémiologická koncepce

Na základě sémiologické teorie, kterou ve své knize „The Meaning of Meaning“ uvedli C. K. Ogden a J. A. Richards, předložil G. Stern novou koncepci. Dostala název sémiologická: vychází z bipolarity tvarů a významů, a sémantické změny posuzuje z hlediska příčiny a funkce. „Analýza musí být kombinována se syntézou vycházející z obecných zásad. V případě jazyka, který prokazuje vývoj v čase, musí být zásady genetické. Od té doby, kdy se stal jazyk produktem duševního rozvoje národa, patří jeho zkoumání k psychologii, která jej ze své strany zahrnuje principy sémiologie.“

Na druhou stranu musí být vědecké studium založeno na určitých jevech, a to jsou především lexikální významy a sémantické změny, k nimž skutečně došlo v průběhu jazykového vývoje. Z toho vyplývá, že odpovídající historicky lingvistický výzkum je nezbytným základem pro sémiologii.“ [Stern, 1965, 1.2]

V naší práci přihlédneme ke každé z předložených koncepcí, ale za základní bereme koncepci R. Večerky, která je stručným, ale přitom výstižným shrnutím výše uvedených návrhů.

„Sám pojem ‚změna‘ je svou povahou sice dynamický, však se v první instanci etymologické procedury může objevit nejen na ose diachronní, ale i na synchronní. Na první pohled diachronní je pojem sémantické změny tehdy, je-li předmětem etymologova zkoumání lexikální jednotka jednoho jazyka a srovnává-li se její současný význam buď s historicky doloženým významem starším, nebo s rekonstruovaným významem výchozím. Naproti tomu se na první pohled jeví jako synchronní tehdy, srovnávají-li se odlišné významy etymologicky totožných slov v různých příbuzných jazycích; ve skutečnosti má však i takové srovnání své diachronní pozadí v tom, že dnešní různost je výsledkem různého vývoje v různých jazycích a pohled etymologův je skrze tuto synchronní různost orientován konec konců k odhalení jejího nediferencovaného nebo málo diferencovaného východiska, tedy v poslední instanci zase diachronně.“ [Večerka, 2006, s. 130]

3.3. Vývoj adjektiv ve zkoumaných jazycích

To, že se příbuzná adjektiva pocházející z jednoho kořene liší v moderních jazycích, je výsledkem vývoje, který probíhal v souladu s vývojovými tendencemi každého z jazyků.

Praslovanská, a pak i staroslověnská adjektiva měla dva typy skloňování: jmenné a složené.

Jmenná deklinace byla podle tvaru totožná s podstatným jménem. Skloňovala se tedy jako substantiva: *dobrъ, dobra, dobro > rabъ, žena, lěto*. [Základy staroslověnštiny, 2011]

Složená deklinace se tvořila podobně baltoslovanským a germánským jazykům: v postpozici se objevovalo „j“: *jъ, ja, je*, které bylo následkem spojení původních jmenných tvarů adjektiv s příslušnými tvary ukazovacího zájmena v determinační funkci.

Čeština, slovinština a ruština zachovaly oba typy dodnes, liší se však jejich použitím.

Ve slovinštině jmenná deklinace označuje neurčitou formu: adjektiva, která se použijí v textu poprvé; složená adjektiva jsou zástupce určité formy. Složená adjektiva, na rozdíl od staroslověnských, mají v koncovce jenom jednu hlásku, což je následkem kontrakce (stahování). Adjektiva se ve slovinštině dělí na tři typy:

- ta, která mají oba tvary: *mlad-mladi, gozden-gozdni, dvojen-dvojni*

- ta, která mají jenom neurčitý tvar: *bratrov, sestrin, bukov*

- ta, která se vyskytují jenom v neurčitém tvaru: *slovenski, prvi, lepší* [Toporišič, 1991, s. 256]

Česká složená adjektiva prošla stahováním v 10. století. Při stahování se měnily hláskové skupiny „samohláska + *j* + samohláska“ v dlouhou samohlásku, jejíž kvalitu určoval poslední vokál: *dobraja > dobrá, dobroje > dobré*.

Rozdíl v použití jmenných a složených tvarů je v tom, že jmennými tvary se vyjadřuje stav přechodný: *Náš dědeček je už zdrav*. Krátké tvary přídavných jmen, která nejsou odvozena od sloves, jsou dnes již omezené slovotvorně i tvarově a jejich užívání je knižní.

Složený tvar naopak vyjadřuje delší dobu přetrvávající stav, stálou vlastnost: *Náš dědeček je zdravý jako rybička*. [<http://prirucka.ujc.cas.cz>]

Složená adjektiva v ruštině, na rozdíl od češtiny a slovinštiny, nepodlehla kontrakci, a proto se v nich zachovaly dlouhé koncovky: *ая, ое, ыѣ, иѣ, ue*. Co se týče funkce, kterou plní jmenné a složené tvary, je totožná situací v češtině, s výjimkou toho, že jmenný tvar je pro ruštinu mnohem běžnější.

Než přistoupíme k analytické části, považujeme za nezbytné vysvětlit terminologii, které se budeme držet v naší práci.

Otázka klasifikace jazyků v diglosní jazykové situaci na území Rusi do 17. století má řadu odlišných výkladů a může být považovaná za jednu z nejkomplicovanějších otázek dnešní rusistiky. Zůstává nevyřešený náročný problém korelace mezi církevní slovanštinou a starou ruštinou. V naší práci používáme řadu církevněslovanských památek, které vznikly na území historické Rusi, a opíráme se o významy slov doložených v těchto pramenech. Sémantika mluvené ruštiny té doby zůstává otázkou, kterou sotva můžeme vyřešit v rámci daného výzkumu. Bereme v úvahu fakt, že do doby sformování moderní spisovné ruštiny vývoj v církevní slovanštině ruské redakce a tehdejší mluvené ruštině mohl probíhat paralelně a relativně nezávisle, což mohlo různým způsobem odrazit na sémantice jednotlivých slov v současné spisovné ruštině.

Upřesnění terminologie vyžaduje také oddíl věnovaný slovinštině. Jazyk Frizinských zlomků (Frizinských památek) slovinští vědci obvykle považují za starou slovinštinu. V naší práci však doklady z Frizinských zlomků na základě tradičního pojetí české paleoslovenistiky řadíme do staroslověnské sekce a bereme v úvahu to, že jazyková sémantika z uvedeného pramene může souviset s historickým vývojem slovinštiny.

4. Analytická část

4.1.

híter	chytrý	хитрый	*chytрь
rychlý	chytrý, moudrý	vychytralý	rychlý > rozumný

PSL

Deverbativní adjektivum pochází z praslovanského kořene *xyt-, jehož původní význam není jednoznačný, protože byl sémanticky rozštěpen již v praslovanštině. U Kopečného nacházíme základní význam „**šikovný**“, který se vyskytuje ve většině současných slovanských jazyků, avšak pro luž., slk. d., p. d., a jsl. (bez bulh.) uvádí význam „**rychlý**“. [Kopečný, 1981]

Černých se domnívá, že se slovo vyvíjelo na základě i.e. kořene *skūt- > „houpat, hýbat“. [Черных, II, 1994]

Marko Snoj nabízí i.e. kořen *ksueH- s významem „rychle se hýbat“, který nacházíme v psl. *chvějati „hýbat se“. [Snoj, 1959]

Počáteční ch- v psl. *chytрь může být výsledkem změny i.e. sk > ks > kch > ch. S dodáním přípony -r-, běžné pro slovanské jazyky (doba > dob-рь), vzniklo adjektivum s významem „rychlý, hbitý > šikovný“, které později v řadě jazyků dalším posunem získalo význam „rozumný“. [Черных, II, 1994]

Přiřazování k slovesům rychlého pohybu, totiž k „chytiti“, s jiným stupněm kořene k „chvatati“, předpokládá pro psl. *chytрь prvotní význam ***rychle uchopující**, odtud jednak **rychlý v pohybech**, jednak **rychle cháající, bystrý**. [ESJS, 4]

Musíme zmínit i názor Machka, který tvrdí, že adjektivum je spojeno s litevským „gudras/gudrus“ (chytrý, vědoucí) a pokládá významy „moudrý“ a „rychlý“ za nespojené. Ale tento výklad není v současnosti pokládán většinou badatelů za přesvědčivý. [Bezljaj, I, 195]

STSL

V staroslověnštině můžeme pozorovat sémantickou specializaci: kvůli přenášení

významu adjektivum začíná ztrácet významové spojení s pojmem rychlosti. Význam „bystrý“ se pojí s rozumovou činností: *онъ же хытрымъ оумомъ рече* (...on pak bystrým rozumem prohlásil...). [[Const 4, Lavrov 5,4] SJS] Ostatní významy s rychlostí žádným způsobem nesouvisí:

1. Moudrý, rozumný: *кто мударъ и хытръ въ васъ* (Kdo je mezi vámi moudrý a rozumný?) [[Ja 3,13 Christ] SJS];

2. Dovedný: *акъи врачъ хытръи наъдъ мазати его* (Jako dovedný lékař začal ho mazat.) [[Supr 562,30] SJS];

3. Horlivý: *бѣ бо хытра зѣло и на обычаи частыи молитви готова* (Byla totiž velmi horlivá a vždy hotova k častým modlitbám.) [[Bes 40, 323bβ 2] SJS].

RUS

Ruské slovo **хитрый** prošlo několika vývojovými etapami.

Slovník Srezněvského uvádí řadu významů, kde je vidět, že v ruských církevněslovanských památkách význam spojený s pohybem již není doložen:

- искусно сдѣланный (dovedně vytvořený)
- знающий, свѣдущий (zběhlý, vzdělaný)
- хитрый, разумный (šikovný, rozumný)
- замысловатый (náročný, důmyslný)
- благопристойный (roctivý, důstojný) [Срезневский III, 1893]

Престависа Іванъ митрополитъ бы же Івѣ мужъ хытръ книгами и оученью. (Zemřel metropolita Ivan, byl vzdělaný a hodně knih přečetl.) [[Пов. вр. л., 6597 г.] Срезневский]

Konotace většiny příkladů je pozitivní, ale přibližně od 14. st. se u substantiva „хитрость“ začíná objevovat i záporná konotace ve významu „**lest, podvod**“: *а сии миръ держати безъ лъсти и безъ хытрости* (vládnout tomuto světu beze lsti a bez podvodu). [[Дог. гр. в. к. Тв. Мих. Ал.съ Новг. 1375] Срезневский III, 1893]

Afektivní deteriorační změna se pozoruje od 17. století. Mohla být způsobená vlivem mluvené ruštiny, kde, není vyloučeno, mohla proběhnout i předtím. S jistotou můžeme tvrdit, že od té doby se význam „drzý, nestoudný“ v ruštině ustálil. Konotace je převážně záporná, a to i přesto, že v některých případech se substantivum stále objevuje s kladnou konotací: *Помогут нам в ней премногие творцы греческие и римские, а наипаче хитрый и сладкий в слове Марк Туллий Цицерон.* (Pomohou nám mnozí tvůrci řečtí a

římští, a nejvíce chytrý a krásně píšící Cicero.) [Тредиак. 1735]

Běžnými kolokacemi v 17. - 18. století jsou: злодей, обманщик, бездельник, клеветник (darebák, lhář, lenoch, pomlouvač), například: *Предрассуждение есть свирепый и хитрый враг...* (Předsudek je zuřivý a lstivý nepřítel...) [Фонв, 1766]

V 19. století vývoj pokračoval s novým deteriorizovaným významem, přičemž je možné pozorovat zachování starého kladného významu ve frazeologii. Slovník Dalja uvádí obě konotace, přičemž pozitivní konotace se objevuje v ustálených výrazech:

1. Хитрый, искусный, мудреный, изобретательный, замысловатый, затейливый (**Dovedný, náročný, vynalézavý, důmyslný**): *Хитра голь на выдумки*. (Chudoba je vynalézavá.); *Дело не хитрое*. (To není náročný úkol, lehce se dá zvládnout.);

2. Злостный, лукавый, коварный. (**Zlomyslný, zlý, zrádný**): *Это человек хитрый, двуличный, у него хитрые замыслы*. [Даль, 1909]

V dnešní ruštině je adjektivum zabarveno převážně negativně a nejvíce odpovídá českému „vychytralý“. Pozitivní význam je zastaralý a zachovává se převážně ve frazeologii (Хитрый способ/ход, хитрый замочек) v kolokaci s neživotnými objekty ve významu „**důmyslný**“.

Domníváme se, že patrná deteriorace významu, která proběhla v ruštině, může být vysvětlená obecnou podvědomou afektivní významovou změnou v mluveném jazyce, která propojila kvalitu rozumové činnosti s pocitem nebezpečí: chytrý, rozumný > vidící svou výhodu > schopný podvádět > nečestný > nebezpečný.

Příbuzná slova: хитрость (vychytralost), хитрец, хитрюга, хитрован (mazaný člověk), хитрить (podvádět), исхитриться (najít možnost)

Č

V průběhu sémantického vývoje adjektiva „chytrý“ vidíme metaforizaci a melioraci.

Se zánikem původní sémantické souvislosti s rychlostí (**bystrý v myšlení**) v staré češtině probíhá metaforizace významu.

Gebauerův slovník staré češtiny nabízí následující významy:

1. bystrý v myšlení, důvtipný; (v praktické činnosti) **dovedný**, obratný
2. mající hodně vědomostí, **učený**
3. (o činnosti, jejím výsledku), **důmyslný**

4. **vychytralý**, prohaně (základně) uplatňující svou chytrost (ve svůj prospěch a na úkor jiného), chytrácký; (zvl. o ďáblu, nepříteli ap.) obmyslný, lstivý.

V staročeských textech nacházíme jednak kladnou, jednak i zápornou konotaci, ale na základě dostupných materiálů můžeme soudit, že negativní konotace (nejčastější kolokací je „ďábel“, „čert“, „had“) převažovala:

Přišelť je host ovšem slavný, lékař chytrý, múdrý, dávný [Mast.]

Bud'te chytrzy jako hadové [Alb.]

...k němužto jej táhl jen svú radú chytrý d'ábel, závist jmaje k dobrému člověčíemu [Štít.]

Základní sémantika adjektiva „chytrý“ se u Jungmanna neliší od Gebauerova výkladu, ale je zajímavé, že se v Jungmanovém slovníku objevuje i význam převzatý ze slovenštiny, spojený s jihoslovanskou sémantickou skupinou: slk. „spěšný, rychlý, prudký“: *Co chytrý nedohonj, to lenivý doležj.* [[Trnka pořek.] Jungmann, 1990] V češtině se však tento slovakismus neujal.

Rychlou melioraci významu pozorujeme během dvou posledních staletí. Meliorace může být vysvětlena poklesem podílu náboženských textů, kde dost častou kolokací k adj. chytrý bylo „ďábel“ a „had“, a částečnou neutralizací těchto dříve výrazně negativních pojmů. Synchronní stav podle ČNK nabízí kolokace: „holka“, „žena“, „velice“, „krásně“, „hlavička“ atd., což svědčí o tom, že dnes se většinou používá neutrální nebo pozitivní význam, záporná sémantika přitom skoro úplně zanikla. Pro vyjádření záporných významů se dnes používají příbuzná adjektiva „chytrácký“ a „vychytralý“.

Potvrzuje to výklad v SSJČ: 1. rozumově vyspělý; bystrý, důvtipný, rozumný (op. hloupý): ch. člověk; to je chytrá hlava; hovor. iron. ty chytřej! hloupý; 2. svědčící o chytrosti; chytře provedený: chytrá řeč; mít chytré oči; ch. manévr; ten kdo jedl chytrou kaši, je chytrý. [SSJČ]

Příbuzná slova: chytrost, chytrák, chytrácký, chytráctví, chytračit, vychytralý.

SLN

Od doby nejstarších písemných památek se slovinské adjektivum používalo s významem „**rychlý**“ charakteristickým pro jihoslovanské jazyky.

Druhá sémantická skupina, která se objevuje v 16. a 17. st.: hiter/hitir - zvit, prebrisan (**mazaný, vychytralý**), hitrost /(**vychytralost**). [Bezljaj, I, 1976], je doložena v textech

Janeze Svetokriškého: *Bogu saturnu fo zhlovesku meffu offruali ... Diani jelena, fakaj je bila hitra* (Bohu Saturnovi předkládali lidské oběti, ... Dianě jeleny, protože byla moudrá). [Snoj, Slovar jezika Janeza Svetokriškega, II, 308]

V 18. a 19. století se význam spojený s rozumovou činností vyskytuje v prekmurském dialektu: *Hitri Králi, i Czařari na šzvejtj fzo bili* (Mazaní králové a císaři na světě byli). [[SŠ 1796, 125] Novak, 2006]

Nelze vyloučit, že význam spojený s rozumovou činností se zachoval v prekmurském dialektu (vyskytovaly se v něm obě varianty významu), který se považuje za nejarchaičtější, a ke konci 19. století zcela zanikl. Základní význam „rychlý“ celou dobu převažoval a nakonec zůstal jediným: *Jezik moj je, liki pero hitroga pizácsa* (Můj jazyk je jako pero rychlého písaře). [[TA 1848, 36] Novak, 2006]

Všechny významy v současné slovinštině jsou spojené s pohybem:

1. **rychlý**: jahati na hitrem konju (jet na rychlém koni)
2. **krátkodobý**: hitra peka (rychlé pečivo)
3. **co se stalo rychle**: hiter uspeh (rychlý úspěch) [SSKJ, 2014].

Příbuzná slova: hitrōst, hītrica (rychlost), hitěti (spěchat), dohitěti, dohitěvati (dohánět), odhitěti (vyběhnout), prehitěti (předejít, předjet), prehitěvati (předcházet, předjíždět).

SHRNUTÍ

Praslovanský význam přešel do staroslověnštiny s metaforickým posunem: rychlý > rozumově bystrý. O slovinském vývoji v této době kvůli nedostatku zdrojů soudit nemůžeme, ale víme, že ten posun není charakteristický pro slovinštinu (a srbochorvatštinu), i když v prekmurském dialektu náběh na stejný posun evidentně byl, ale neměl vliv na spisovný jazyk. Můžeme předpokládat, že slovinský jazyk nejlépe zachoval praslovanskou sémantiku. Změny v ruštině a češtině pokračovaly na úrovni konotace. Čeština dost rychle nabyla konotaci zápornou, ale v 19. století se jí postupně zbavila. V církevněslovanských památkách z území Rusi se do 14. století zachovávala konotace kladná, v textech 17. století se patrně vlivem sémantiky mluvené ruštiny začala objevovat deteriorizovaná sémantika a záporný význam se konečně ustálil. Fakticky se současný český a ruský význam liší pouze konotací.

4.2.

grd	hrdý	гóрдый	*gъrdъ
ošklivý	pyšný (pozit.)	pyšný (negat.)	vybíravý, ušlechtilý

PSL

Sémantika praslovanského kořene *gъrdъ je nejasná, uveďme několik názorů: Pokorný se domnívá, že psl. *gъrdъ znamenalo „**vybíravý**“, „**vznešený**“ > „pyšný“ a spojuje tento kořen s i.e. *ghrēu-: *ghrəu- (*ghrd-) - hníst, od kořene *gher- „třít“ s formantem -d. [Pokorný, I, 1959]

Podle názoru Snoje psl. *gъrdъ mělo význam „**pyšný**“, „**hnusný**“, a vyvíjelo se z i.e. *gъrHd-u/o- „těžký“. [Snoj, 2015]

Rejzek také odkazuje na i.e. kořen *gъrHd-u/o- a nabízí dvě varianty vývoje: „těžký, pomalý > hrdý, pyšný“ nebo „těžký, pomalý > obrovský, hrozný > zlý, ošklivý“. [Rejzek, 2012]

A. Kretov tvrdí, že sémantika praslovanské lexikální jednotky *gъrdъ byla spojena s ušlechtilostí, což dost pravděpodobně vysvětluje další rozštěpení významu. [Кретов, 2010, s. 117-120]

Vzhledem k doložení dvou odlišných, nesnadno slučitelných významů „pyšný, hrdý“ a „ošklivý, hnusný“ nelze vyloučit existenci dvou psl. homonym: Osten-Sacken uvažoval o kontaminaci dvou foneticky blízkých slov: psl. *gъrdъ „hrdý“ a grъdъ „ošklivý“ [Osten-Sacken IF 28, 419]. O podobné, už starší, kontaminaci psal Machek [Machek, 1957], ale sám později tento výklad opustil. [Machek, 1968]

STSL

Staroslověnské adjektivum **гръдъ** mělo dva základní významy:

1. **Pyšný, zpupný, hrdý**: *растоци гръдъна мзислыж сръдыца ихъ* (Rozptýlil ty, kdo v srdci smýšlejí pyšně.) [L 1,51 Zogr Mar Nik] SJS];

2. **Vznešený, hrozný**: *нъ врѣма оубо пристѣпити к гръдѣи си трепезѣ* (Vždyť už je čas přistoupit k této vznešené hostině.) [Supr 420,8 [SJS]].

RUS

V církevněslovanských památkách, které byly napsány na ruském území, se adjektivum „гордый“ ve většině případů vyskytuje s negativní sémantikou „**pyšný, drzý, krutý, hrozný**“: *исходящи Дши от тѣла срѣтаютъ ю възходящу четы бѣсов гордостныхъ и истязаютъ ю* (Když duše vychází z tělesa, potkávají ji davy krutých démonů a trápí ji.) [[Сл. и поуч. против языч., 283. XIV-XVвв.] СРЯ]; *князь же повелѣ его поимати и судомъ приговорено голова ему отсѣчь и зжечь за такие гордости и шкоды* (Kníže jej přikázal zajmout, useknout mu hlavu a spálit pro jeho drzost a provinění.) [[Козм., 79. 1670г.] СРЯ].

Slovník Srezněvského však uvádí i příklady kladné konotace s významem „**velký**“: *чюдо грьдо баше видимо* (Bylo vidět velký zázrak.) [[Жит.Ниф. XIIIв. 89] Срезневский I].

Postupná deteriorace významu vedla k tomu, že k polovině 19. století pozitivní konotace úplně zaniká. U Dalja se pozitivní sémantika už neobjevuje: Гордый: гордынный, гордостный, горделивый, надменный, высокомерный, кичливый; надутый, высоконосый, спесивый, зазнающийся; кто ставит себя самого выше прочих (Hrdý, povýšený, arogantní, vychloubačný; nadutý, domýšlivý; který se vynáší nad ostatní.) [Даль, 1909]

Od první poloviny 19. st. se adjektivu „гордый“ vrací neutrální až kladná konotace, což trvá dodnes. Slovník Ušakova uvádí následující výklady:

1. Plný hrdosti, sebevědomý. *Неприступная, гордая, действительно достойная девушка.* (Sebevědomá, hrdá, skutečně důstojná slečna.) [Достоевский]

2. Arogantní, pohrdavě se chovající k lidem. *Он горд был, не ужился с нами.* (Byl arogantní, nezapadl.) [Лермонтов, 1936]

3. Slavnostní, majestátní. *Гордая поступь.* (Sebevědomý krok.) [Ушаков, 1935-1940]

Avšak situace ve spisovné ruštině se liší od situace v dialektech. Tam se pojem „гордый“ spojuje s tvrdohlavostí, vzpurností, pohrdáním, chlubivostí, vznětlivostí, domýšlivostí. Podíl jednotek, které vyjadřují pozitivní a negativní hodnocení adjektiva „гордый“, je ve spisovné ruštině 1:2, ale v nářečích až 1:6. [ПОС, 1987] Domníváme se, že příčinou toho může být, stejně jako ve slovinštině, afektivní sémantický vývoj a historický vliv církevněslovanské sémantiky na spisovnou ruštinu.

Příbuzná slova: *гордость* (hrdost), *гордиться* (být pyšný), *горделивый* (pyšný), *гордыня* (pýcha)

Č

Vývoj adjektiva hrdý v češtině probíhal bez značných významových změn. Starší význam „**pyšný**“, „**arogantní**“ se objevuje v staročeských textech s negativní konotací: *Aj, toť Syn Boží, ješto vzývá Boha otcem, závistivý, hněvivý, léný, hrdý...* [Štít.] Na druhou stranu od něj odvozené substantivum „hrdina“ mělo od začátku konotaci kladnou.

Jungmann určuje pojem „hrdý“ jako „pyšný, nadutý, vysokomyslný“, což se neliší od předchozí sémantiky, ale od té doby adjektivum začíná nabývat kladné konotace.

V slovníku Gebauera se pojem objevuje jednak v pozitivní, jednak v negativní konotaci: *Tito mistři také hrdye vstavše vzhóru s hroznú pýchú, všichni tak zmámeni bychu.* [[Kat. v. 1649] Gebauer, 1903]; *Voda s vínem se svadily, proti sobě se zasadily, protož voda velmi víno haniěše, dobře hrze nežli víno býti chtieše.* [[OpMus. 200a.] Gebauer, 1903]

V současném jazyce pojem „hrdý“ nese převážně pozitivní konotaci. Přitom se negativní rysy stejné kvality přesunuly na synonymní pojem „pyšný“:

Hrdý: 1. právem se něčím pyšnicí, zakládající si na něčem, pyšný 2. vědomý vlastní ceny; svědčící o tomto vědomí; sebevědomý (op.: ponížený) 3. pyšný, povýšený, pánovitý (op.: skromný) 4. důstojně se vypínající, čnicí; velkolepý, mocný, slavný: hrdé věže mocného hradu. [SSJČ]

Příbuzná slova: hrdina, hrdost, hrdousit, hrdopych, hrdopýšek

SLN

Do slovinštiny se adjektivum zapojilo s významy „**vznešený**“, „**pyšný**“, podobně jako ve staroslověnštině. Především ukazovalo na vysoké postavení, potom se význam vyvíjel metonymicky na základě negativních vlastností těchto osob.

A. Kretov považuje tuto změnu za proces konverzní enantiosémie a vysvětluje to následujícím způsobem: „Být pyšný znamená ‚vyvyšovat se, vynikat‘. Z toho vyplývá, že takový člověk svým vynikáním ponizuje ostatní“. [Kperov, s. 130]. Tedy předpokládáme, že záporná konotace v jihoslovanských (a částečně i ve východoslovanských) jazycích je etapou afektivního sémantického vývoje.

Potvrzení tohoto názoru najdeme u Snoje: slovinský význam „ošklivý“ je metaforou, primárně vyvinutou z „arogantní“, označující přenos ošklivé povahové vlastnosti na vnější vzhled [Snoj, 2015]: *Te fardamane dushe pak bodo neshle fvoja trupla garde, ftrashne,*

fmerdlive (Ty ztracené duše pak budou: ošklivé, strašné, páchnoucí.) [Snoj, Slovar jezika Janeza Svetokriškega];

Nikar mosha s'gardimi befsedami fmerjat (Nesmíte člověka špatnými slovy urážet.) [Snoj, Slovar jezika Janeza Svetokriškega].

Od 19. století slovo zažívalo generalizaci na základě metafory. V dnešním jazyce se ustálely významy: ošklivý, nepříjemný, nekvalitní, těžký (o nemoci.)

Příbuzná slova: *grdóba* (ošklivý člověk), *grdobija* (špatný čin), *grditi* arch. (nadávat), *ogrditi* (ponížit, pošpinit).

SHRNUTÍ

Afektivní vliv hrál podstatnou roli ve vývoji slovinské a také ruské sémantiky. Praslovanský význam spojený s pohrdavostí a vznešeností se začal ve slovinštině měnit následujícím způsobem: vyvyšovat se nad ostatními > urážet ostatní > chovat se neslušně, ošklivě > být ošklivým. Avšak kdybychom se přiklonili k názoru Osten-Sackena, museli bychom připustit, že se slovinská sémantika zachovala a neměnila se. Ruský jazyk zažil specializaci, pak prošel deteriorační změnou, která se zachovala v některých dialektech. Ve spisovném jazyce se však od 19. století ustálila převážně neutrální konotace. Změny, které proběhly v češtině se týkají pouze konotace: nejdřív deteriorace, pak meliorace.

4.3.

ruměn	ruměný	румяный	*rudměň
žlutý	červený	růžový, béžový	červený

PSL

Většina vědců (Matzenauer, Vasmer, Machek) pokládá slovo *ruměň za derivát nedoloženého n-kmenového substantiva *rumy, gen. *rumene „**červená barva**“. [ESJS]

Slovinští badatelé (Snoj, Bezlaj) spojují původní i.e. význam nejen s červenou, ale i se žlutou barvou. Oproti tomu v ruské a české etymologii se hovoří pouze o červené, popř. jejích odstínech (csl. význam: hnědočervený, tmavočervený [ESJS]). Slovo *rumy, akuz. *rūmenь se vyvinulo z i.e. *rouđ^h-mōn, „červený“, „oranžový“. Kořen se s významovým posunem zachoval i v litevštině: raumuð „sval, vemeno“. Základem praslovanského kořene je i.e. *reud^h- „červený, oranžový, žlutý“. [Snoj, 215]

Rejzek vysvětluje původ následujícím způsobem: „Psl. *ruměň ‚červený, oranžový‘ je odvozeno asi od *rumy, což odpovídá lit. raumuð ‚sval, libové maso‘, obojí z i.e. *rouđ^h-mōn ‚něco jasně červeného‘“. [Rejzek, 2015]

Musíme zmínit, že tvar, který existuje v současné češtině, se objevil až na počátku 19. století, kdy byl přejat buď z polštiny (rumiany) nebo z ruštiny (румяный). [Holub-Kopečný, 1952] V staré češtině je doložen redukovaný tvar „rumný“.

Můžeme předpokládat, že tvarová změna v ruštině (vznik hlásky ‚a‘) je výsledkem analogie podle existujícího tvaroslovného vzoru. Modelem změny mohla být kvalitativní adjektiva jako „деревянный“, „глиняный“ apod.

STSL

Význam v staroslověněštině je „**červený**“. Adjektivum se vyskytuje jenom s kolokací, která spojuje červenou (nebo oranžovou, ohnivou) barvu s barvou zdravého těla: *како присно блѣдъ сы нынѣ роумѣно лице ѿмоу кестъ* (Ačkoliv bývá obvykle bledý, teď má růžovou tvař.) [[Supr] SJS]; *бѣ же тѣлѣмъ блаженнѣмъ витѣ роуманъ яко огньнъ* (Tělo svatého Víta bylo rudé jako oheň.) [[Vit] SJS].

RUS

Sémantika adjektiva румяный se v ruštině a v češtině specializovala podobným způsobem. Do 14. století pozorujeme v církevněslovanských památkách, které byly napsány na ruském území, jediný význam spojený s barvou zdravého obličeje, stejně jako ve staroslověně: *мнози видимъ злыя съдравы и румяны*. (Vidím, že mnozí zlí lidé jsou zdraví a rumění.) [[Изб. Св. 1073г., 420] СРЯ]

Od 18. století pojem румяный nabývá další sémantiku přes metaforizaci na základě kvality spojené s odstíny červené barvy. Objevuje se řada nových kolokací jako: *Румяная заря, облака, восход, расцвеченный багряными оттенками. Румяная роза, вся алая. Румяное яблоко, краснобокое или с красниною*. (Růžové svítání, mraky, východ slunce. Rudá růže. Jablko s červenou stranou.) [Даль, 1909]

Později se objevila ještě jedna sémantická skupina označující **světlehnědou, zlatavou barvu** v kolokaci s jakýmkoli pečivem: О печёном: с поверхностью коричневатого оттенка (разг.). Р. пирожок. (o pečivu: mající zlatavý povrch, např. koláč) [Ожегов, 1999]; *Да скибу калача припеки обе стороны до румяна*. (Upeč koláč z obou stran do zlaté barvy.) [[Леч. II, гл. 89. XVIIIв.] СРЯ].

Domníváme se, že tento význam je výsledkem asociativní změny: metaforizace na základě podoby s obličejem: zdravý, příjemný > nebledý > zlatavý.

Příbuzná slova: румянец (ruměnc), румяна (tvářenka)

Č

I když se v češtině současná sémantika pojmu „ruměný“ skoro neliší od praslovanské, v průběhu vývoje se objevují některé podstatné významové změny.

Podle dostupných zdrojů z 15. století se dá posoudit, že nový redukovaný tvar „rumný“ zachovával v staročeských textech starou sémantiku. „Rumný“ se objevuje v kolokaci s tělem a označuje **červenou barvu**: *Jestli člověk rumný, tehdy pije červené víno horké, pakli jest bledý, tehdy pije bílý traňk*. [Czart.]

Ke konci 16. století se sémantika rozšířila přes přenášení významu, které se projevovalo v asociativním spojení s nejčastější kolokací: zdravé tělo, zdravá tvář. Pojem „rumný“ se vyvíjel následujícím způsobem: „**červený > zdravý > tlustý, tučný**“. Tímto způsobem se v 16. století běžně vyskytuje nový význam: *Aby stádo obrokem pje opatřeno bylo, a pěkné, rumné, vychované a vypasené množilo se a rostlo*. [[W. pol] Jungmann,

1836]; *Nábytky hogné, dobytky rumné, a z nich žiwnost magj.* [[Žalan.] Jungmann, 1836]

Sémantická skupina spojená s fyzickým stavem zanikla na začátku 19. století spolu s tvarem „rumný“. Tvar „ruměný“, který se užívá v současné češtině jako knižní, byl vypůjčen v 19. století z polštiny (nebo z ruštiny) spolu s původní praslovanskou sémantikou: Červený, červenavý, začervenalý; řidč. ruměncem pokrytý - *celá r-á skončila vyprávění* (zardělá) [SSJČ].

Příbuzná slova: ruměnc, rumělka, rumělý (u Hálka)

SLN

V slovinském jazyce dlouhou dobu koexistovaly obě sémantické skupiny adjektiva rumen. Slovník Stabeje (konec 17. st.) nabízí širokou škálu teplých odstínů: od purpurového do světležlutého: *Buphtalmus: enu feliszhe kakòr kamilize zveit je rumenu, kakòr flatú* (žlutá: barva trávy je podobna heřmánku nebo zlatu); *purpurare: rumenu, ali ardezhe kakòr shkarlát farbati* (purpurová: červeně až šarlatově obarvená) atd. [Stabej, 2014]

Pojem „rumen“ se často používal pro označení ohně nebo slunce, což odpovídá jeho staroslověnskému významu „barvy ohně“: *Astrologus, kateri se je podstopel biftru, inu ftonovitnu v'tu rumenu fonce gledat, je bil oslepu.* (Astrolog, který se pustil do pozorování žlutého slunce, oslepl.) [Snoj, Slovar jezika Janeza Svetokriškega]

V 18. st. se pojem rumen (ermen, armene) vyskytuje u Pohlina s významem „**ohnivý**“ a u Gutmanna „**růžový, žlutý**“. [Bezljaj, 1976]

Do 20. století se sémantika specializovala a významová skupina „červený“ ve spisovném jazyce úplně zanikla, ale zřídka se může objevovat v nářečích. V dnešní slovinštině se zachoval pouze význam spojený se žlutou barvou: Ruměn: ki je take barve kot rumenjaka ali limona (stejně barvy jako žloutek nebo citron): *rumen cvet*; expr. bled (bledý): *bolnik je bil rumen v obraz* (nemocný měl žlutou tvář); *rumen od strahu* (bledý hrůzou); *voščeno rumene roke* (ruce žluté jako vosk). [SSKJ]

Navíc v některých kolokacích dochází k pravému opaku ruské a české sémantiky: „rumen obraz“ v dnešní slovinštině znamená nažloutlý, bledý, chorobný odstín obličeje.

Příbuzná slova: rumenkast (nažloutlý), rumenjaka (žloutek), rumeniti (barvit do žluta), rumenilo (žlutá barva), rumeniti (žloutnout), porumeniti (zežloutnout).

SHRNUTÍ

Tato sémantická skupina nás nejvíce zaujala svojí dynamikou v češtině. Lexikální jednotka patrně změnila význam ve 14. století (červený tělem > zdravý > tlustý), pak zcela zanikla a vrátila se do češtiny jako výpůjčka se svým staroslověnským významem. Sémantika v slovinském jazyce se značně liší od české a ruské. Významový posun červený > žlutý proběhl ve středověku a mohl být ovlivněn latinským překladem „flavus“ - ohnivý, kde jsou propojeny různé teplé odstíny. Slovinští etymologové ale vidí náznak žluté (nebo oranžové) barvy ještě v indoevropském základě, co by mohlo svědčit o starším původu současného slovinského významu. Ruština zachovává metaforicky posunutý význam a v malé míře ho specifikovala: barva těla > barva obličeje.

4.4.

korísten	kořistný	корѣстный	*koristь/*korystь
užitečný	uchvácený	lakomý	kořist

PSL

Slovo má několik výkladů. Bezpečně není rekonstruovaná ani jeho psl. hlásková podoba vzhledem k rozkolísanosti -ry-/-ri-, ani původní význam.

Machek a Pokorný uvažují o původu substantiva kořist následujícím způsobem: psl. *korystь < *ko- + *rystati < i.e. *reup-/reub- „**loupit**“. Předpokládá se, že původně substantivum označovalo to, co bylo získáno lovem, bojem, loupeží. [ESJS]

Snoj nabízí následující výklad: Musíme vycházet z i.e. *korid^he- „**zajat do armády**“, což se vyjadřuje v latině jako „ *nihil reliquī facio*“: nic nenechám. Pak se z toho vyvíjelo samostatné slovo: *korid^ht- „to, co bylo zachyceno vojskem“. [Snoj, 2015]

Miklošič pokládá za sémantický základ (*po-koriti) s významem „**dostat kořist**“.

Rejzek uvažuje o tom, že toto adjektivum původně vzniklo spojením slovesa *ristati „**běžet, obíhat**“ se zesilující předponou *ko- „snad původně obíhat, shánět dohromady“. [Rejzek, 2015]

Z pohledu hláskoslovného vývoje se slovo dobře zachovalo ve všech zkoumaných jazycích.

Podle Vasmera samohláska „y“ v kořeni ruského tvaru, která nahradila patrně původní „i“, mohla být vypůjčena z ukrajinštiny.

Adjektivum bylo v ruštině poprvé doloženo v 16. století, v češtině a slovinštině až v 19. století. Ve starší době jsou z tohoto sémantického hnízda doložena jen substantiva a slovesa, i když adjektivum mohlo existovat v mluvené řeči.

STSL

Staroslověnská sémantika byla spojena s kořistí: користь: **něco uchváceného, uloupeného**: *всѣ орѣжьѣ его отъметъ і користь его раздаеть* (vezme mu všechnu jeho zbroj a kořist rozdělí). [L 11,22 Zogr Mar] SJS]

RUS

V ruském jazyce význam prošel několika změnami. V církevněslovanských památkách ruského původu od 13. století pozorujeme značnou generalizaci sémantiky. Kromě významu „kořist“ slovo nabývá význam „zisk“ a „**prospěch**“: *на небеси порьвьновавъшимъ житию. поне же цр(с)кимъ величествъмъ. многы користи. не тьчюю градъскый законъ вьведъше. нъ и ти бж(с)твьнии отъци даша. (... svatí otcové usilovali o božský život více než o slávu a dali mnohé užitky...)* [[УСтХII/ХIII, 230-230 об.] СДЯ]]: *Г(оспод)ь ѿ(т) нати болѣзнь ѿ(т) душа его и дати ему крѣпкихъ користь* (Pán vyléčil jeho duši od nemoci a dal mu prospěch.) [[КТур XII сп. XIV, 30] СДЯ].

V 16. století je poprvé doloženo adjektivum odvozené od tohoto substantiva. Objevují se dva významy:

1. **Obchodní**, spojený s obchodním prospěchem, se ziskem (1536): *а всѣднєвнѹю замысли рядовичи великого ряду корысного, гости московские и новгородские того ряду.* (Celodenní mši uspořádali členové velkého obchodního cechu a také hosté z Moskvy a Novgorodu, kteří tam patřili.) [[Новг. IV. лет., 573] СРЯ]]

2. **Užitečný**, výhodný pro někoho: *Клаудиушу была корыстна смерть Милунова.* (Klaudiušovi vyhovovala smrt Milunova.) [[Риторика, 396. 1620 г.] СРЯ]

Sémantika adjektiva zažívá deterioraci v 18. století. Afektivní změny se projevují v tom, že adjektivum úplně ztrácí spojení s pojmem kořisti, nabývá abstraktní význam a používá se pro označení **lakomosti**: kořist > majetek > zisk, obchodní prospěch (asociace s obchodníkem) > lakomý.

Příbuzná slova: корысть (prospěch, výhoda), корыстолюбивый, корыстный (lakomý), бескорыстный (obětavý).

Č

Čeština nejlépe zachovala původní sémantiku skupiny *koristь i přesto, že význam zažil změny. Ve staré češtině se vyskytují slova kořist, kořistník (loupežník) a kořistiti se „obohacovat se (neprávem) kořistí“: *...ale má se zvláště každý poprávce stříeci lakomstva, aby pro sbožíčko, pro plen, pro kořist neradoval se cizie smrti.* [Štít., 1376]

U Jungmanna se objevuje řada adjektiv odvozených od substantiva „kořist“:

kořistlivý: který rád na cizí věc saha; kořistnický: od kořistnjka, kořistnjkowi příslušný, náležitý. Stojí za připomínku i to, že adjektivum „kořistný“ (kořistowný) má ve výkladu Jungmanna dva protikladné významy: 1. **co kořist dává**, požitelný; 2. **kořisti žadaucj**, kořistlivý: *Saudce má byti nekořistný*. [Brikc.pr.m.] Jungmann, 1836]

První výklad však nemá ani příklady použití. Domníváme se, že to bylo neúspěšným pokusem uměle rozšířit význam pojmu přes výpůjčku sémantiky z jihoslovanských jazyků.

Během dvou posledních staletí se adjektivu vrátila původní sémantika, která je výsledkem odvozování od příslušného substantiva: **co je dobyté**, ulovené: k-é výpravy, vozy. [SSJČ] Deteriorizovaný význam se také zachoval: kořistnický, **ziskuchtivý**: k-é choutky, cíle.

Příbuzná slova: kořistný, kořistnictví, vykořisťovatelský, kořistnický, kořistivý, kořistit

SLN

Generalizace významu ve slovinštině proběhla před 16. stoletím. Na konci 16. až začátku 17. století se substantivum *korift* poprvé vyskytuje u Dalmatina a Megisera s již generalizovaným významem „**zisk**“, „**užitečnost**“. Pleteršnik nabízí podobný výklad: „výhoda, zisk“. Na začátku 18. století se od substantiva odvozují dvě adjektiva: „koristen“ a „koristljiv“ se stejnou sémantikou: užitečný, výhodný.

V dnešní slovinštině se zachovává generalizovaný význam „výhodný, přínosný“:

1. ki daje, prinaša ugodne, pozitivne posledice: *koristno delo* (kdo dává, přináší pozitivní důsledky. Přínosná práce);

2. od katerega ima kdo določeno vrednoto: *bili so koristni člani družbe* (co/kdo má pro ostatní obzvláštní přínos. Byli užitečnými členy společnosti.). [SSKJ]

Příbuzná slova: koristnik (příjemce), izkoristek (výhoda), koristiti, izkoristiti, izkoríščati, izkoriščeváti (využívat), izkoriščeválec, izkoriščeválka, (vykořisťovatel) okoristiti se, okoríščati se (získat)

SHRNUTÍ

Daná sémantická skupina nás zaujala zcela opačným afektivním vývojem v ruštině a slovinštině. Stejný význam: „něco uloupeného, něco užitečného“ ve slovinštině nabývá výrazně kladnou konotaci, přičemž ruština naopak prokazuje konotaci zápornou na základě,

předpokládáme, některých neřestných kvalit lidí, kteří tu výhodu dobývají (lakomost, krutost atd.). V češtině se staroslověnská sémantika zachovala prakticky beze změn. Příčinou tomu může být absence generalizace, která proběhla v ostatních zkoumaných jazycích.

4.5.

nágel rychlý	náhlý nenadálý	на́глый drzý	*naglъ prudký, spěšný
-----------------	-------------------	-----------------	--------------------------

PSL

Původ sémantické skupiny *naglъ není jistý. Machek předpokládá příbuznost s lot. *naguôt* „**rychle jít**“. Litevské *nõglas* (rychlý) však nesouvisí se sémantickým vývojem skupiny, protože je mladší výpůjčkou z polštiny. Černych se domnívá, že původním slovem bylo *naglъ (od i.e. *legh-, ležet), kde druhé „l“ je sufixem, a kořen je *lg/lъg jako ve slově *krõglъ*. [Černych, 1994]

Rejzek nabízí spojení s lit. *nogė́tis* (**chtít, snažit se**) a českým substantivem „snaha“.

Za nejpríjatelnější, i když ne zcela uspokojivý výklad, se považuje domněnka (Zubaty, Vaillant) vykládající *nag(ъ)лъ zkrácením tvaru *na-gъb-lъ*, tj. adjektiva (nebo l-ového participia) odvozeného od slovesného kořene *gъb-*, *gyb-* „**pohnout, hýbat**“. [ESJS]

STSL

Ve staroslověnštině se adjektivum „*наглъ*“ vyskytuje se dvěma souvisejícími významy:

1. **náhlý, nenadálý**: *наглою смъртию измърли соуть* (Zemřeli náhlou smrtí.) [[Bes 1,5ba 19sq] SJS];

2. **unáhlený, prudký**: *гнѣвъ бо законьника не достоинъ быти наглъ* (Protože hněv znalce zákona nemůže být prudký.) [[Bes 17,124ba 9] SJS].

RUS

Doklady z církevněslovanských textů u Srezněvského uvádějí jediný výklad: **nenadálý**. Pokládáme za důležité zmínit též významy souvisejících substantiv: *нагълодушньи* (vznetlivý): *не прогнѣва ся на ня, не поръпъта, не нагълодушньи бысть, не унъилъ* (Nezlobil se na ni, nestěžoval si, nebyl vznetlivý ani smutný.) [Пов. об Авраамии. Усп. сб., 478. XII-XIII вв.] СРЯ]; *нагльство* (vznetlivost): *срѣдо нагльства* (Trpím vznetlivostí.) [[Уст. крм. XIIIв.] Срезневский, 1893].

Předpokládáme, že další vývoj adjektiva byl spojen se sémantikou těchto substantiv. Adjektivum „наглый“ v 15. století nabývá význam „**velmi silný**“: *глубину морескую потопляючи миръ пресуши (Христос), волны устаюция на ны утиши, неукротимья буря уложи, наглын трусъ устави, остроту вражию притупи.* (Hluboké moře, které zatopilo svět, osuš, vlny, vznikající na něm, uklidni, silný otřes zastav, krutost nepřátel potlač.) [[Сл. св. пр., 176 XV в.] СДЯ]

V 16. století se v ruských textech poprvé objevuje význam, který se zachoval dodnes: „**nestydatý, drzý**“: *а хто за ту межу у нихъ станеть вступатца или възвзжать нагло и въз той земль монастырю убытокъ учинить.* (Kdo tu hranici bude přestoupat, nebo drže tam bude vjíždět, ten nařídí klášteru v té oblasti ztrátu.) [[А. Юш., 76 1512 г.] СДЯ] Připouštíme, že významový posun mohl vzniknout v mluveném jazyce i dříve, ale církevněslovanské texty té doby ho nezaznamenávaly.

Dalšív Slovník ruského jazyka také nabízí tento výklad. Mezi významy, které existovaly předtím, se navíc objevuje sémantika „**drzý**“. Je zajímavé, že podle výkladu Dalja byl deteriorizovaný význam výsledkem kontaminace adjektiva s adverbem jiného původu „наголо“ („otevřeně“ < „nahý“): *Наглый человек - тот, кто безъ стыда при людяхъ (наголо) дѣлает зазорныя вещи, требует буйно и прямо неправого.* (Ten, kdo se nestydí, při lidech dělá neslušné věci, aktivně a upřímně žádá o nespravedlnost.) Dalj [1909], tedy předpokládá vývoj: *наглый* (vznětlivý) + *наголо* (otevřeně, neschovaně) > *наглый* (*drzý*, *nestydatý*). Ale tento výklad za přesvědčivý pokládat nemůžeme. Vývoj mohl probíhat takto: *rychlý* > *nenadálý* > *vznětlivý* (s přenosem na lidské kvality)/ *velmi silný* > *drzý*.

V textech napsaných v průběhu tří posledních staletí byla zaznamenána specializace sémantiky a v dnešní ruštině zůstal jediný význam: *drzý*. Nejčastěji se slovo vyskytuje v adjektivních kolokacích: *сильный, самоуверенный, дерзкий, злой* (silný, sebevědomý, arogantní, zlý) a má negativní konotaci.

Příbuzná slova: *наглеть, обнаглеть* (stát se *drzý*), *наглость* (*drzost*), *нахал* (*nevychovanec*)

Č

První změna významu v češtině patrně nastala ve 14. století až v polovině 15. století. Význam doložený již staroslověnštinou (*rychlý, hbitý*) se značně rozšířil, o čemž můžeme

soudit na základě staročeských zdrojů:

1. **Rychlý, hbitý**. Jak o ději, tak i o nežádoucí události: *...aby na vy nespahl ten den náhlý, nebo jako osidlo spadne na všečky, kdož sedie na všie zemi*. [Ol, 1417];

2. O živlu, uvolněné síle apod. „**prudký, mocný, intenzivní**“, zvláště svými ničivými účinky: *Tehda stal se u brzlosti z nebes zvuk, jakžto by duch náhlý šel, i naplnil vešken duom...* [Lit, 1411];

3. Stejně jako v staré ruštině se české adjektivum vyskytuje s významem „**vznětlivý**“: *...dobro jiesti muož, mnoho požádá, a málo muož, v každé věci velmi náhlý svého hněvu*. [Lék.Frant, pol. 15. století]; *Ktož má rty tlusté s obú stranú úst velikých, náhlý jest a hrdina* [Hvězd, pol. 15. století];

4. Deteriorizovanou konotaci pozorujeme ve významů „**zběsilý, lítý, velmi zlý**“: *hněvem v svém rozumu lapen, Nahel, ke všiej zlosti kvapen, kohož náramný hněv páli* [[Flaš.RadaA, 1394] Staročeský slovník].

V Jungmannově výkladu se setkáváme s konotacemi „**strmý**“, „**rychlý**“, „**nenadálý**“ a „**kvapný**“, ale musíme zmínit, že k poslednímu významu autor neuvádí žádný příklad starší než z 15. století, což dává důvod usoudit, že v 19. století byl tento význam již zastaralý a jde o umělý pokus o rozšíření sémantiky.

V moderní češtině pozorujeme specializaci významu. Zachoval se jediný význam adjektiva náhlý: takový, který přichází neočekávaně rychle, překvapivě; nenadálý, neočekávaný, nepředvídaný: n-á smrt; n-á změna teploty, počasí. [SSJČ] V korpusu se vyskytují kolokace: úmrtí, změna, záchvat, odchod atd.

Příbuzná slova: unáhlit se, unáhlený, znenáhla, ponenáhlu

SLN

Slovinština zachovala praslovanský význam dodnes. Ačkoliv v procesu vývoje tato sémantická skupina zažila generalizaci, ve 20. století se význam znovu specializoval.

V 16. století pozorujeme rozšíření významu, charakteristické také pro ostatní zkoumané jazyky. Význam „**prudký, nečekaný**“: *s'naglo smertio je bil vmerl* (Zemřel rychlou smrtí.) se doplňuje významem „**vznětlivý, cholerický**“: *je imela eniga grobiga, nagliga, inu hudobniga mosh*a. (Měla hrubého, vznětlivého a přísného manžela.) [Snoj, Slovar jezika Janeza Svetokriškega] Megiser uvádí významy: forte (**nahodilý**); praeceps, gäh, hochstutzig, (zbrklý, **prudký**) repentinus, urplotzlich (**neočekávaný**); navíc připomíná,

že se u Kopitara slovo vyskytuje jako substantivum v přeneseném významu a znamená „**listonoš jezdecké pošty**“ (veredarius).

Rozšířený význam se v 19. století už nevyskytoval, s výjimkou frazeologie. U Pleteršnika se spolu s významy spojenými s rychlostí vyskytuje význam „**vznětlivý**“: *nagla jeza, der Jähzorn; nagle jeze biti, jähzornig sein*. [Pleteršnik, 1974]

Ve 20. století se sémantika ještě více specializuje. SSKJ nabízí čtyři varianty významů, z nichž první tři jsou blízkce synonymní a znamenají to, co se stává za krátkou dobu:

1. ki lahko opravi kako pot ali delo v kratkem času; hiter// ki ima veliko hitrost: nagel kot blisk (ten, kdo zvládne cestu nebo práci za krátkou dobu, **velice rychlý**: rychlý jako blesk.);

2. opravljen v krajšem času, kot je običajen za določeno delo, opravilo; hiter: *nagla peka* (**práce, udělaná za kratší dobu, než se předpokládalo**: rychlé pečivo);

3. expr. ki nastopi v razmeroma kratkem času; hiter: *želi si nagle obogatitve; nagla smrt* (expresivní: to, **co se stává za krátkou dobu**: chce se náhle obohatit; rychlá smrt);

4. expr., navadno v povedni rabi: ki reagira hitro in navadno nepremišljeno: *potrpi z njim, saj veš, kako nagel človek je* (expr., obvykle v mluvené řeči: **ten, kdo se chová rychle a nepromyšleně**: *Ještě se s ním natrápíš, vždyť víš, jaký je to impulzivní člověk.*). [SSKJ]

Sémantika spojená se vznětlivostí je archaická a v dnešní slovinštině se vyskytuje jenom ve frazeologii a terminologii: *je nagle jeze* (je vznětlivý), *naglo sodišče* (lynčování), což svědčí o tom, že v spisovném jazyce tento význam téměř zcela zanikl.

Příbuzná slova: *náglost, nāglica* (chvat), *prenāgliti se* (ukvapit se), *prenāgljen* (předčasný).

SHRNUTÍ

Na základě různých předpokladů etymologů můžeme soudit, že praslovanský význam byl spojen s rychlostí, což dobře zachovala slovinština. V slovinském jazyce kromě toho probíhaly afektivní změny, kde je vidět spojení s charakterem člověka: „ten, kdo se rychle rozzlobí, vznětlivý“. Tato sémantika se však dochovala pouze ve frazeologii. V češtině se sémantika specifikovala do „nenadálý“. Největší dynamiku pozorujeme v ruštině, kde je od 16. století doložena deteriorace: *nenadálý* > *vznětlivý* (s přenosem na lidské kvality) / *velmi silný* > *drzý*. Tento význam zůstává dodnes.

4.6.

čvrst pevný, odolný	čerstvý svěží	чѣрствый okoralý, bezcitný	*čьrstvь tvrdý, tuhý
------------------------	------------------	-------------------------------	-------------------------

PSL

Původ a sémantika praslovanského adjektiva *čьrstvь nemá přesvědčivý výklad. Uvažuje se o několika verzích. Pokorný, Černých a Snój mluví o původním i.e. *kṛt-tṛ-os s významem „**kroutit, točit**“. Snój vysvětluje: „Ještě starší význam mohl být „**pevné, dobře stočené lano**“, z čehož se mohly vyvíjet další významy. [Snój, 2015] Berneker vidí souvislost se sti. kṛtsnás, „**plný, úplný**“. [Berneker, I] Miklošič a Vasmer však nabízejí i.e. kořen *kar- „**tvrdý**“ a spojují ho s got. hardus [Miklošič, 1862-1865,1123; Vasmer, III, 2003].

Machek tvrdí, že slovo vzniklo jako výsledek kontaminace dvou synonym: „růsti“ a „vrstva“, „če-“ pokládá za zesilovací předponu redukovanou v pouhé „č-“: „čevьrstь obsahuje zesilovací předponu „če-“ (čeled', če-nichati, če-pýřiti se atd.) a vьrstь, kterému přesně odpovídá sti. *vṛdh-tó- vzrostlý, dospělý, dovedný, přívětivý, hrdý. Je to t-ové participium od kořene verdh- růsti_ s náležitým nulovým stupněm kořene (ṛ=ьг). Če- mimo bulharštinu bylo redukováno v č-, pak „v“ bylo v některých jazycích odsunuto do poslední slabiky. Týž kořen je v růsti a vrstva.“ [Machek, 1968]

STSL

Význam staroslověnského slova чръствъ koresponduje s významem praslovanským: **suchý, tuhý, tvrdý** [SJS], ale v textech se slovo objevuje též jako část frazému чръствое сѣжжениѣ „**zápalná oběť**“, celopal: чръствала сѣжжениа и о грѣсѣ не възиска. (V zápalné oběti ani v oběti za hřích, Bože, jsi nenašel zalíbení.) [[Hb 10,6 Christ] SJS]

RUS

Od 11. století pozorujeme v ruských církevněslovanských památkách značné rozštěpení sémantiky. Celkově může být sémantika rozdělena na dvě skupiny:

1. Konkrétní fyzické vlastnosti: „**pevný, tvrdý, tuhý**“: Чръствы брашном питати (Jíst

tuhou stravu.) [[Жит. Стеф. Перм. 734] Срезневский III];

2. Abstraktní vlastnosti vzniklé na základě metaforizace sémantiky první skupiny. Adjektivum nabývá významy „**důležitý, upřímný, dokonalý, jasný (rozum)**“. Můžeme zmínit, že druhá skupina má výrazně pozitivní konotaci: *Книженъ мъжъ безъ ума черства яко слепецъ есть, по пѣти идя* (Učený muž je jako slepý, když jde svou cestou bez jasného rozumu.) [[Пчел. XV в.] Срезневский III]; *Акы друугъ урьствын* (Jako upřímný druh...) [[Златостр. XII в.] Срезневский III]; *Черство еже и добръ сзсѣженое дѣло то, ему же искоушеноу пятишды* (Dokonalá je dobře provedená práce...) [[Жит. Феод. Сик. 40. Мин. чет. апр. 409] Срезневский III].

Na přelomu 18. - 19. století je možné pozorovat úplný zánik druhé sémantické skupiny a adjektivum se začíná vyskytovat v písemném jazyce s novým specializovaným významem „**okoralý**“ (což však neznamená, že v mluvené ruštině tento význam nemohl existovat dříve). *Этот черствый кусок хлеба я нашел после смерти жены моей сохранившимся в бумажке между ее вещами.* (Tento okoralý kousek chleba jsem našel po úmrtí mé ženy: uchoval se v papíru mezi jejími věcmi.) [Долгор. 1799-1806]

Zajímavý, avšak nedůvěryhodný názor na vývoj sémantiky v ruštině nacházíme u Jungmanna: „N. Sächs sor: suchý, zvláště od teplosti. S přechodj we Slowančině někdy do č., ku ř. σηρ (bombyx), черw atd. Znamená tedy черst, (neužjwaný kořen) tolik, co suchost, wypráchlost, a tudy pochopitedlno, gak rus. a p. chléb suchý a tvrdý черstwym gmenowati mohau.“ [Jungmann, 1836]

Přibližně v 19. století kvůli malému počtu kolokačních slov (adjektivum se pojí pouze s chlebem nebo jakýmkoli pečivem, zřídka se suchou zemí, podrážkou) význam začíná specializací a s tím i deteriorací. Na základě toho se objevuje metaforický přenos na lidské kvality: Грубый и безчувственный, жесткосердый. Черствый человек, сердце. (**Hrubý, necitlivý**, ten, kdo nemá soucit. Necitlivý člověk, chladné srdce.) [Даль, 1909]

Dnešní ruština ztratila v první sémantické skupině všechny kolokace kromě pečiva a dalších výrobků z mouky a zachovala pouze přenesený význam.

Příbuzná slova: черстветь, зачерствевший, черствость

Č

V staré češtině se projevuje posun významu na základě přenosu. Význam doložený již

staroslověnštinou „**pevný, tvrdý**“ se rozšířil o novou sémantickou skupinu spojenou se **svěžestí**. Většina kolokátů, které můžeme spatřit v staročeských textech, se pojí se zeleninou, ovocem nebo bylinami (které vadnutím měknou). Můžeme předpokládat, že pomocí kolokátů slovo nabylo dodatečný význam „**mladý, svěží**“. Další rozšíření bylo o kvality, které se pojí s mládím, což je vidět podle 1. a 4. výkladu v elektronickém slovníku staré češtiny:

1. **čerstvý, rychlý, čilý**; (o mysli, paměti ap.) **bystrý, svěží**. *Čerstev jako jelen* [Lom.hosp., 1794];

2. (o organickém) **čerstvý, zachovávající původní vlastnosti** (zvl. svěžest): *Vezmi pelynek mladý aneb list jeho s kmenem čerstvý a ztluc jej u moždieři...* [Lék.Frant, pol. 15. století];

3. **čerstvý, nový; (o ovoci) raný**;

4. **zdravý, svěží**: *Israhel, budeš li mne poslouchati, nebude v tobě buoh črstvý, ani klaněti se budeš bohu jinému*. [[ŘádKorE; 3. třetina 15. století] Elektronický slovník staré češtiny];

5. **živý, hbitý**. *Kterýžto zrostlý a mladý podlé sedlského běhu, k tomu drahný a velmi čerstvý pacholek byl*. [[Hyn; konec 15. století] Malý slovník staré češtiny].

Je třeba zmínit i to, že do konce 15. století se slovo vyskytovalo ve tvarech „črství“, „črstvý“. Vokál v kořeni vznikl pro usnadnění výslovnosti skupiny čř-.

Jungmann k již jmenovaným významům dodává: „**čistý** (o prádle), **ostrý** (o víně) a **chladný, studený** (nápoj, vítr)“. Základem tohoto rozšíření je další metaforizace významu.

Sémantika založená na metafoře se celkem zachovala dodnes. V moderní češtině se nejčastěji vyskytují kolokace: vzduch, ovoce, ryby, zelenina, maso, bylinky, krev. Avšak starý význam se zřejmě zachoval v derivátu „občerstvit se“ (najíst se pro posílení, upevnění těla).

Příbuzná slova: zčerstva, občerstvit se, občerstvení

SLN

Slovinské adjektivum se před 17. stoletím rozdělilo na dvě sémantické skupiny: „**stažený, zhutněný**“ a „**nedávný**“. Nejstarší zmínku o adjektivu „čvrst“ ve slovinských

zdrojích máme ze 17. století. Ve slovníku Vorence najdeme dva výklady:

„1. čvrst: „strictus““ (**napnutý, stažený, stísněný**) stísněn, zhverft; compactus (**zhutněný**), zhverft, fpopaden, fperjat. Tady vidíme spojení s původním významem „pevný“;

2. črstev: recens, frifhik, nou, frifhin (**čerstvý, nedávný**) [Vorenc]“.

Je zajímavé, že od 17. do 20. století pozorujeme koexistenci tvaru „črstev“ bez přesmyčky *r* a *v* a tvaru s přesmyčkou „čvrst“. Jelikož pro starou slovinštinu je tvar „zherftvi“ podle výskytu běžnější, můžeme uvažovat o vzniku tvaru „zhverft“ v nářečích. V 18. století se sémantika specializuje do jediného významu „**svěží**“: frifch; zherftvi, (svěží, čerstvý). [Gutsman, 1789]

U Pleteršnika se objevuje několik variant významu, což by mohlo být pokusem o obohacení sémantiky přes přenos a také vypůjčení z jiných slovanských jazyků (např. z chorvatštiny): 1. črstev = čvrst; *črstvo žito = jekleno ž.* (zrnko **s jádrem, neprázdné**), [Svet. (Rok.)]; frifch (svěží), [Jan.], [M.]; *Tri kapljice črstve krvi* (Tři kapky čerstvé krve.) [Npes.-Vraz.];

2. čvrst: fest, kernig (**pevný, jadrný**); *čvrst les* (pevné dřevo), [Cig.]; *čvrsta voda*, [Erj. (Som.)]; rüstig, kräftig (**čilý, energický**); lebensfrifch (**plný životné síly**) *čvrst človek*; *čvrsto delo*; *čvrst glas* [Jan.]; munter (**veselý**): *čvrste oči imeti* (mít veselé oči) [Cig.] [Pleteršnik, 1974].

Od začátku 20. století sémantická skupina „svěží“ postupně zanikala. V moderní slovinštině se sémantika specifikovala do významu „**tvrdý, pevný**“ a skupina „**mladý, svěží**“ podlehla základní sémantice. V téže době zanikla i starší forma „črstev“, která se dnes vyskytuje jenom v některých nářečích:

1. poln življenjskih sil: *starec je še čvrst / bil je čvrste postave in rdečih lic; čvrsto zdravje* (**plný životních sil**: Starý muž je stále silný. / Měl pevnou postavu a červené tváře; silné zdraví). Ki izraža moč, odločnost: *čvrst glas; čvrst korak; čvrst udarec* (který vyjadřuje **silu, jistotu**: silný hlas, pevný krok, silná rána);

2. ki se težko vdaja, upogiba: *za podpornike je potreben čvrst les / čvrste prsi* (**pružný, odolný**: Madla vyžadují odolné dřevo. Pevná prsa);

3. ki se težko raztrga, loči; trden, močen: *čvrst papir; čvrst voz* (to, co se těžko roztrhává: **pevný, silný**. Pevný papír, silný uzel.)/ *ima zelo čvrsto spanje* (má tvrdý spánek); pren. čvrsto prijateljstvo (silné přátelství). [SSKJ]

Příbuzná slova: čvrstost (pevnost), pričvrstíti, pričvrščeváti (posílit), učvrstíti, učvrščeváti (upevnit)

SHRNUTÍ

Skupina *čьrstvъ má opačný význam v ruštině a češtině. K enantiosémii došlo na základě vlastnosti, která mohla určovat sémantiku praslovanského adjektiva a dodnes určuje význam ve slovinštině: pevnost. Značnou roli hrála kolokace. V češtině se adjektivum především pojilo s ovocem a zeleninou, které jsou svěží, dokud jsou pevné. V ruštině se od 18. století adjektivum vztahovalo k jakémukoliv pečivu, i když se předtím v církevní slovanštině používal dobře ustálený staroslověnský význam spolu s metaforizovanou sémantikou „upřímný, dokonalý“. S objevením kolokace „chléb“ se význam začal zhoršovat, což zůstává dodnes.

4.7.

hūd	chudý	худой	*chudъ
zlý, našťvaný	nuzný, skrovný	hubený	malý, nepatrný

PSL

Praslovanské *chudъ nemá jednoznačný výklad. Většina vědců (Rejzek, Bezlaj, Pedersen, Berneker, Vasmer) se drží názoru, že slovo souvisí se sti. kšódati - „**tluče, drtí**“. Snoj spojuje tento výklad se sti. kšudra- „**malý**“, čili malé kousky, které zbyly po roztlučení: „Vývoj psl. významu si můžeme představit tímto způsobem: rozdrcený, malý > bezmocný, špatný. Jedním směrem se význam dále vyvíjel jako ‚hubený‘, druhým jako ‚zlý, vztekly‘“. [Snoj, 2015] Téhož názoru se drží Meillet a uvádí příbuzné arm. χun a got. hauns „malý, drobný“. [Meillet, 1902-1905] Machek však vidí souvislost se sti. *kšódhuka- „**hladový**“ a tvrdí, že též význam mělo praslovanské adjektivum. Oproti tomu Holub nabízí i.e. zákl. *(s)kudh-, srov. i csl. kuditi „**kazit, ničit**“, a jako důkaz uvádí příbuzná slova jako r. скудный (ubohý), паскуда (neslušný, nečestný člověk). Ohledně vzniku „ch“ se vědci shodují a vysvětlují ho přesmykem ks- > sk- > ch-.

STSL

Staroslověnština znala celou řadu významů adjektiva *χοудъ*:

1. **Nepatrný, ubohý, prostý**: *съ тихостиѣхъ приимѣте хоудѣа моя словеса*. (S pokorou přijměte má prostá slova.) [[Supr 498,21] SJS]

2. **Malý**: *аште и блаженъи съ въздрасгомъ хоудъ бѣ • д(оу)шеѣхъ же велик' о люб'ви в(о)жи*. (I přestože se požehnaný s věkem zmenšoval, svou duší byl velký láskou k Bohu.) [[Supr 546,18] SJS]

3. **Krátký**: *да хоудѣа сѣа нашеа жизни въ покои съврѣшивъше • конецъ бѣ страха полѣчити*. (Aby se tyto naše krátké životy v klidu završily a beze strachu skončily.) [[Supr 67,29] SJS]

4. **Chudý, skrovný**: *снн вамъ хлѣбъ на хоудѣи своени трепезѣ положив'*. (Položil vám chleba na své skrovné hostině.) [[Supr 396,6] SJS]

Je podstatné zmínit, že všechny významy měly neutrální konotaci.

RUS

V ruských církevněslovanských textech se od 11. století rozvíjí další význam „špatný“. Domníváme se, že motivací bylo spojení se sémantickou složkou „nedostatečný“: *ЗЛЪЗ ЧЛВКЪ ТЪЩАСА НА ЗЛОЕ НЕ ХУЖЕШИ КЕСТЬ БЪСА.* (Zlý člověk, který usiluje udělat škodu, není slabší než ďábel.) [[Иак. Бор. Гл. 81.] Срезневский III, 1893]

Sémantická skupina se rozšiřuje i o význam „krutý“, podobný slovinskému: *СѢПОЛКЪ КНІЗЬ ВСАДНАЪ БАШЕ В ПОГРЕБЪ ДВА МУЖА НЪ В КОТОРОЙ ВИНЪ ХУДЪ ОКОВАНАЮ.* (Kníže Svatopluk uvrhl do sklepení dva muže, kteří byli bez viny krutě spoutáni.) [[Иак. Бор. Гл. 136] Срезневский III, 1893]

Na začátku 18. století v ruštině zůstala pouze sémantika „špatný“. Pokud bylo slovo vypůjčeno z církevní slovanštiny, zažilo specializaci. Připouštíme také, že sémantika přišla do spisovného jazyka z mluvené ruštiny, kde se nezávisle na sémantice církevněslovanské vyvíjela už předtím. *И кто ружье свое не бережет, оный худой знак своего салдатства показывает* (Voják, který se nestará o svou zbraň, vykazuje špatné chování.) [Петр I, 1715]; *Кто-де не имеет почтения и подобострастия к знатым особам, тот уже худой слуга.* (Kdo prý neprojevuje úctu a podlézavost vůči šlechtě, je špatný sluha.) [Новиков, 1769]

Sémantický posun se projevuje kolem 30. let 19. století, kdy se pod vlivem slovesa „худеть“ na základě přenosu významu začíná objevovat význam „hubený“: *К нему подошел высокий, бледный и худой молодой человек с черною бородою,* (K němu přistoupil vysoký, bledý a hubený mladík s černým plnovousem.) [Пушкин, 1827]

Další nabízí nový výklad jako podřazený základnímu: „худобый (пск.), худощавый. Худеть или худать, становиться худым, спадать с тела, осунуться, терять полноту, мясо, жир, перепасть. Он видимо худеет, худает, видно, нездоров. (Patrně hubne, možná je nemocný). Она в замужестве похудела. (Zhubla v manželství.)“ [Даль, 1909]

Vývoj mohl probíhat takto: špatný > nemocný > hubený. Je důležité, že konotace byla dlouhou dobu negativní. Neutralizovat se začala až v polovině 20. století, kdy vzhled hubeného člověka přestal nezbytně vyvolávat asociaci s nemocí a chudobou. Nový význam se ustálil natolik, že k polovině 20. století úplně zastoupil původní sémantickou skupinu. V dnešní ruštině se adjektivum „худой“ pojí především s hubenou/štíhlou postavou, konotace však většinou záleží na suffixaci: худющий (neg.), худенькая (poz.).

Ve významu „špatný, dřavý“ na základě dalšího posunu se adjektivum začalo vyskytovat až v 19. století. Používá se v krásné literatuře za účelem stylizace a může být nahrazeno slovesem „прохудиться“: *В худой посуде воды не наносишься.* (V dřavém nádobí vodu neunesíš). [Даль, 1909]

Sémantická skupina „špatný“ se zachovala pouze ve frazeologii: *на худой конец* (při nejhorším).

Příbuzná slova: худеть, похудеть (hubnout, zhubnout), худышка (hubená žena), худой (arch. subst. ďábel), прохудиться (stát se opotřebovaným), худосочный (hubený)

Č

V češtině se praslovanský význam dost brzo specializoval. Jako základ pro specializaci posloužily sémantické skupiny 1. a 4., které vidíme u staroslověnského adjektiva. Význam „nepatrný, ubohý“ se ve staroslověnštině dost často vyskytoval ve spojení se samým mluvčím jako projev skromnosti. K tomu se dodala sémantika, spojená s jakoukoli nedostatečností: **Chudý, ubohý, bídný; nedostatečný**: *u viere chudý; chud v dobré činy.* [Malý staročeský slovník]

Pokusíme se o znázornění průběhu změny tímto způsobem: nepatrný > nedostatečný > nedostatečný ve víře > chudý: *rozmysl se, u viere chudy, miň své zlosti i své bludy* [[Kat. v. 2936] Gebauer, 1903]; *Juž nejmáš viery na 'něch, jimž si... čsti dohodil a jě z chudych ľudí vzplodil* [[AlxBM. 3, 13] Gebauer, 1903]; *Dva mužie byla v jednom městě, jeden bohatý a druhý chudý* [Ol, 1417].

V staročeských textech se také zřídka vyskytuje význam podobný ruskému: (o lidské postavě) hubený, vychrtlý: *Protiviš se jemu, jako by on veliká věc byl, chudý v hrubém rúše, mrzutý a jedva duše v něm.* [Pas, 1476] [ESSČ]

Sémantika spojená s nedostatečností nezanikla dodnes. Kromě vyjádření materiální nouze se pojem „chudý“ používá pro vyjádření nedostatečnosti něčeho hodnotného a potřebného, často i v abstraktním smyslu: „Půda ch-á na vápno; atmosféra ch-á na kyslík; strava ch-á tukem, bílkovinami; mléko je na železo velmi ch-é; kniha ch-á obsahem; ch-á půda, země hubená, neúrodná; ch-á tráva špatná, skrovná, řídká; ch-é obilí nevzrostlé, s malými a slabými klasy; ch. oděv chudobný, zcela prostý; chatrný; ch-á garderoba obsahující malý počet šatů n. prosté, chatrné šaty; ch-á kuchyně, snídaně nevydatná, skrovná“ [SSJČ]

Příbuzná slova: chudák, chud'as, chuděra, chudina, chudoba, chudobný, chudobka, chudnout, zchudnout

SLN

Vývoj významu adjektiva *hud* ve slovinštině zažil několik podstatných etap, přestože sémantický posun vypadá průhledně. Ve výkladu Megisera narážíme na základní význam, který se neobjevoval v neutrální staroslověnské sémantice: *dedecus*, *nezajt*, *framota*, *ein Schand*, *oder Uneh*, *Schmach*, *hudo yme*, *hud glas* (**hanebný nebo nečestný, postydný**: nečestné jméno, řeč). Můžeme soudit, že tento význam vznikl spolu s deteriorací celé skupiny „hud“.

Megiser nabízí další řadu významů:

- *exitium*, *nesreča*, *unfal*, *verderbnuß*, *bös end*, *hud konez* (**zničený, nešťastný, chatrný**);
- *malevolentia* (**nemocný**);
- *Nepriatelost*, *Bößwilligkeit*, *huda mifel* (**špatná vůle**);
- *malus*, *Böß* (**zlý, vzteklý**);
- *pravus*, *arg*, *verkehrt*, *hud*, *nekařan*; (**chybný, špatný, zkažený, obrácený**);
- *tempeftas*, *ungewitter* *huda vra*, *hudu vreme* (**o počasí, když je špatné**). [Megiser]

Předpokládáme, že sémantika ve slovinštině se vyvíjela postupně: malý > nedostatečný > špatný > + nebezpečný > vzteklý, což ale neznamená, že vznik nových významů působil okamžitý zánik předchozích.

Ve zdrojích z konce 17. století se jako základní vyskytuje význam „špatný“, z čehož je vidět, že příbuzné významy začaly splývat na základě negativní konotace: *kadar en zhlovek ima en hud greshin jefik* (Když nějaký člověk má zlý, hříšný jazyk.); *velika lakota je bila uftala, inu hud luffi, de ludje, inu shivina fo konz iamali* (Nastal velký hlad, bylo tak zle, že lidé a dobytek umírali.). [Snoj, Slovar jezika Janeza Svetokriškega]

Je vidět, že záporná konotace byla natolik silná, že se kořen „hud“ začal používat z důvodu náboženské tabuizace jako náhrada pojmu „d'ábel“: *hudič*.

Na konci 19. století došlo k specifikaci významu. U Pleteršnika je základní sémantikou „zlý, agresivní“. Spolu s tím se vyvíjela řada okrajových významů, které se zřejmě vyvinuly v průběhu metaforizace: „**žhavý, silný**“: *huda peč*, *huda britev*, *hudo žganje* (horká pec, ostrý nůž, silný alkoholický nápoj). Vidíme tedy, že společným

klasifikátorem je pojem „nebezpečí“. Totéž můžeme pozorovat i u kolokací spojených s nemocí: *huda bolezen, do hudega bolan* (závažná nemoc, těžce nemocný).

Stojí za připomínku, že přestože se v současné slovinštině ustálil význam „**vzteklý, zlý**“, sémantická skupina „hud“ se dále rozšiřuje. V slangu dnešní mládeže se používá expresivní adverbium „hudo“ s významem „**hustě, skvěle**“, který se patrně vyvíjel ze sémantiky „mocný“, což nám dává možnost uvažovat o částečné enantiosémii.

Příbuzná slova: *hûjši* (zlý), *hudóba* (zlo), *hudóbec*, *hudóben* (nemilý), *hudóbnost*, *hudobîja* (zlovolnost), *razhúditì se* (dostat vztek), *hudovátì se* (být vzteklý), *hudíč* (d'ábel).

SHRNUTÍ

Sémantika spojená s nedostatečností značně ovlivnila vývoj významů ve všech zkoumaných jazycích. Nejrozmanitější sémantiku měla středověká slovinština, ale je vidět, že tendence k zhoršení tam byla stejně silná jako v ruštině. Navíc se v 19. století v ruských nářečích na Sibíři odvozené substantivum „худой“ používalo stejně jako ve slovinštině „hudič“ s významem „d'ábel“ [Даль, 1909]. Sémantika „nedostatečný“ by mohla být přímou cestou k současnému ruskému významu „hubený“, ale je vidět, že se slovo k tomu dostává přes deterioraci: špatný > nemocný > hubený. Nejkratší a nejprůhlednější vývoj lze pozorovat v češtině: nedostatečné množství něčeho > nedostatečné množství víry a potom i peněz.

4.8.

lĭh	lichý	лихо́й	*lichъ
nepárový, osamocený	nepárový	smělý, statečný, rychlý, bystrý	zbytečný, nepárový

PSL

Názory badatelů ohledně původu sémantické skupiny "lich-" se dají rozdělit na dvě skupiny:

Vzhledem k velmi disparátním významům Preobraženský, Machek, Berneker, Holub-Kopečný předpokládají existenci dvou k sobě se nevztahujících indoevropských sémantických skupin: *lichъ < *leĭku-so- „zbylý, nadbytečný“ (s pravidelnou všesl. změnou ks > ch), která byla základem pro slovinštinu a češtinu, a *lichъ < *leiso- „zlý, šalebný“, z kterého se vyvíjel význam v ruštině. [Holub-Kopečný, 1952]

S tímto názorem nesouhlasí Vasmer, Bezlaj, Snoj, Rejzek, kteří se přiklánějí k první skupině *leĭku-so(s) „zbylý, nadbytečný“ a pokládají ji za jedinou výchozí: „Velký významový rozptyl ve slovanských jazycích vede některé autory k úvahám o homonymním *lichъ ‚zlý, špatný,‘ souvisejícím s lit. líesas ‚hubený.‘ Tento předpoklad není nutný - přebytnost, lichost byla vždy považována za něco špatného, srov. angl. odd ‚lichý‘ i ‚divný‘“. [Rejzek, 2015]

STSL

Staroslověnština rozlišovala tři základní významy tohoto adjektiva:

1. **nadměrný, nadbytečný**: БѢДИ ЖЕ СЛОВО ВАШЕ •ЕИ ЕИ •ИНИ НИ • ЛИХОЕ БО СЕЮ ОТЪ НЕПРИВЪЗНИ ЕСТЪ (Vaše slovo buď „ano, ano - ne, ne“; co je nad to, je ze zlého.) [Mt 5,37 Zogr, Mar] SJS];

2. **zbytečný, (a proto) špatný**: БѢДѦ АЗЪ ИСПОВѢДЕНЪ МОЕГО ЛИХА СЪТВОРЕНИѦ (Bude mi vyznán můj špatný čin.) [[Euch 72a 7] SJS]. Konotace byla záporná, neboť už základní sémantika nesla v sobě něco zbytečného, něco, co je navíc;

БОГОУ ИСПОВѢДѦ ІЕЖЕ ІЕСМЪ СЪТВОРИЛЪ ВЪ ВЪСЕМЪ ЛИХОДѢІАНЬИ (Učinil jsem Bohu zpověď o všech svých špatných činech.) [[Fris III 37] SJS]

3. ЛИХЪ БЫТИ **býti zbaven něčeho**: НЕ БѢДИ НИКТОЖЕ ЛИХЪ РАДОСТИ (Nikdo nebude

zbaven radosti.) [[Supr, 319,14] SJS].

RUS

Slovník staré ruštiny 11. - 14. st. uvádí další významy adjektiva *лихъй*, na základě kterých lze pozorovat, že se od 13. století jeho záporná sémantika stále rozšiřuje a posiluje:

1. **Špatný, zlý, nepravý**: *а мѣри который снз бюджетъ добръ. тому же дастъ свое. аче вси боудутъ ни снви лиси. а дзчери можетъ дати. кто ю кормить* (Matka předá svůj majetek synovi, který je dobrý, leda že budou všichni synové zlí. Dceři ho může předat ten, kdo ji živí.) [ППр сп.1280, 622в] СДЯ];

2. **Zkažený, s nějakou vadou**: *да рука та моя любо лиха, и ты та(к) не сумѣ(ш) написа(т)* (I když mám nemocnou ruku, přece tak nedokážeš napsat.) [ОлимпАлекс 1394, 92 об] СДЯ].

Obě sémantické skupiny se projevují v odvozeninách na základě stejného kořene: sloveso *лишати* (zbavovat, odnímat) se ve 14. st. doplňuje s příbuzným adjektivem *лишний* (zbytečný), ale obě slova nesou výrazně zápornou konotaci, což prokazuje řada vznikajících názvů onemocnění, spojených s tímto kořenem: „лишай“, „лихачка“, „лихорадка“ a navíc i náhradní slovo „лихой“ pro tabuové označení „d'ábla“.

Převažující záporná konotace postupně posiluje význam spojený s něčím špatným a zároveň se mění první sémantická skupina (nadměrnost). V 17. století se v textech objevuje nový význam „**rychlý v nějakém konání**“, a pak i „**odvážný, statečný**“, což nevylučuje, že tato sémantika přišla do literatury z mluvené ruštiny, kde se vyvinula dříve: *Давно пора мнѣ догадаться, Что я болтать отмѣнно лих.* (Už je dávno čas, abych přišel na to, že mám talent k přesvědčování.) [Панкр. Сум. 137] СРЯ XVIII в.]; *Урядник был у них повѣса Сын удалого Ахиллеса, Отважный Пирр, боец лихой.* (Jejich důstojník byl světák, syn silného Achilla, odvážný Pyrrhos, statečný bojovník.) [Оспв Енеида I 69] СРЯ XVIII в.].

Předpokládáme, že vývoj probíhal následujícím způsobem: zbytečný > špatný > vynalézavý (šibal, člověk, který dovede druhé přelstít) > rychlý, hbitý (šprýmař) > statečný, odvážný.

V moderním spisovném jazyce se ustálil nový význam „**rychlý, odvážný, statečný**“ < obratný, vynalézavý, kdo se nebojí nebezpečí. Spíše s kladnou konotací, ale ve frazeologii a pro archaickou stylizaci se stále vyskytuje i stará sémantika (špatný, zlý): *не буди лихо*,

пока тихо (nehas, co tě nepálí, doslovně: neprobouzej zlo, dokud se neprojevuje).

Je třeba zmínit, že odvozeniny „лишать“, „лишний“ se běžně používají, ale jejich neměnná sémantika v dnešní době přestává být pro rodilého mluvčího průhledná.

Příbuzná slova: *ліхва* (zisk), *лихач* (řidič, který jezdí příliš rychle), *лихорадка* (horečka), *лишений* (ten, kdo přišel o něco), *лишний* (zbytečný), *излішек* (zbytek)

Č

V češtině probíhá postupná specializace sémantiky, která byla doložena ve staroslověnině. Stará čeština vykazuje dvě sémantické skupiny:

1. **Nerovný (početem), prázdný, zbavený, prostý > zbavený něčeho:** *Počet žen jeho bude lich* [[LékB. 21b] Gebauer, 1903]; *(Ježíš) jezdiv na ofletku (m. oslátku) lychem*. [[Umuč. 1b] Gebauer, 1903]

2. **Nepравý, podvodný, zlý > špatný:** *Nad niž (Kateřinou) ti pohani lyffy divoké bitie tvořiechu* [[Kat. v. 2319] Gebauer, 1903]; *Zlý člověče lichy, jakými to čáry jednáš!* [[KázLeg. 76b.] Gebauer, 1903]

Je třeba zmínit, že středověká čeština rozlišovala významově dva tvary. Krátká forma měla význam spojený s nerovným počtem, avšak tvar „lichý“ byl širší a zahrnoval v sobě oba významy. Je také vidět, že ve staré češtině již chybí základní sémantická skupina, spojená se zbytečností.

Jungmann už nerozlišuje dva tvary významově a věnuje větší pozornost sémantice, spojené s nerovným počtem: „Nerowný, nesrownalý, když gednoho wjce gest nežli druhého, když gednomu zbýwá, druhému nic.“ [[Wq.1598] Jungmann, 1836] Uvádí též další významy: **špatný, chatrný**, *ne weliké ceny: Které pokuty mělybýtj uloženy na falešné mincownjky, kteřj na škodu králowstwj lichau minci bigj* [[Čas. mus. v. 304] Jungmann, 1836]; **neupřímný, křivolaký:** *Chod geho kralowský, lichá ale gasnota* [[Rág., 1, 202] Jungmann, 1836].

Ve 20. století proběhlo další zúžení sémantiky. Značně se rozšířil význam „**nepárový**“, „**osamocený**“, a v dnešní češtině je nejběžnější. Ve frazeologii se však zachovala sémantika „**neodpovídající skutečnosti, pravdě**, napodobující něco jiného; **nepравý, bezpodstatný, neodůvodněný, nepravdivý**“: *l-é podezření, nařčení; l-á obava; l. důkaz; l-á pomluva; l-é sliby*. [SSJČ]

Význam „**postrádající hodnotu, nicotný**“ se považuje za knižní a vyskytuje se

zřídka, a význam „**neupřímny**“, který se objevoval u Jungmanna, zcela zanikl.

Příbuzná slova: lichoběžník, lichokopytník, lichotit, lišit se, příliš

SLO

Slovinské adjektivum „lih“ zažilo nerovnoměrný vývoj. První doklad se objevuje ve Frizinských zlomcích s významem „špatný“.

O tom, že toto původní slovo zaniká ještě před 16. stoletím, svědčí to, že se u Vorence stejně znějící výraz vyskytuje v roli příslovce „lyh/lih“ ve významu „**zrovna, stejně, rovnocenně, totéž, ihned** atd.“: *v'pravim zhaffu, ravnu tajsti, vse enu* (v pravém čase, zrovna ten samý, stejně). [Vorenc]

Megiser také má to slovo se stejnou sémantikou, navíc uvádí jeho německý původ: gleich, zu gleicher weiß. Přejetí patrně proběhlo následujícím způsobem: gleich > glih > lih; jde tedy o pouhou homonymii s „lih“ praslovanského původu.

U Pleteršnika se objevuje nové heslo, které nese slovanský význam, jenž se používá dodnes: „**nepárový, nerovný**“.

Pozdní vznik sémantické skupiny „**nepárový**“ svědčí o tom, že slovo mohlo být vypůjčeno ze sousedních jazyků, není vyloučeno, že to byla přejímka ze srbochorvatštiny nebo z češtiny, kde se adjektivum „lihi“ vyskytuje s tímž významem. Vidíme tedy, že vývoj slova byl přerušen zánikem lexikální jednotky a nový význam je výsledkem výpůjčky celého slova.

Ve 20. století se sémantika neměnila, takže moderní slovinština vykazuje význam „lichý, nepárový“: *ki ni deljiv z dve: hiše na tej strani imajo lihe številke* (Který se nedělí o dva. Domy na té straně mají lichá čísla.).

Přejímka z německého „gleich“ však zcela nezaniká a vyskytuje se v mluveném jazyce (lih) a v prekmurských nářečích ve tvaru „glih/gli“. [Novak, 2006]

Příbuzná slova: lihost

SHRNUTÍ

V debatách o původu slova se přikláníme k názoru Rejzka (zbytečný je vždy špatný). V dnešní ruštině se na základě stejného kořene vyskytují dvě sémantické skupiny s protikladnou sémantikou: лишенный (ten, kdo o něco přišel), což je trpné přídělné od

slovesa лишать (zbavovat), takže si zachovává jeho sémantiku, a лишний (zbytečný). Obě skupiny mají za společný rys odchylku od normy: o trochu více - o trochu méně. Význam tak blízký staroslověnskému může být vysvětlen přejímkou z církevní slovanštiny.

Čeština zachovala původní význam i přesto, že ve středověku se vyskytovala rozšířená sémantika „špatný“.

Na první pohled slovinština zachovala sémantiku vybraného slova stejně jako čeština, což neodpovídá skutečnosti: slovinské slovo zcela zaniklo do 16. století a vrátilo se do slovinštiny jako výpůjčka z jiných slovanských jazyků až v době obrození.

4.9.

presen	přesný	пресный	*prěsknъ
čistý, syrový	exaktní	neslaný, nudný	svěží, nekvašený

PSL

Etymologové se shodují na výkladu, že slovo pochází z psl. *presk-nъ, které souvisí s lit. přėskas „**nekvašený, svěží**“ (< fin. rieska, podle Bezlaj) a sthněm. frisc „svěží, nový“. [Rejzek, Bezlaj, Snój] O souvislosti s germanskými jazyky však pochybuje Vasmer [Vasmer, 2003]. Matzenauer předpokládá příbuznost kořene s lat. priscus „**dávný, starý**“, ale v tomto případě významová souvislost s ostatními jazyky je příliš vzdálená.

Hláskoslovný vývoj vysvětluje Machek takto: „Ide. preskos (= germ.), v baltoslovanském expresivním dloužení e v ē, v slovanštině mimoto prostoupila nová přípona -nъ, pak -skn- > -sn-.“ [Machek, 1968] Změnu -skn- > -sn- na základě asimilace komentuje Černych: „Předpokládá se, že v psl. základ původně měl tvar *presk-n- (ne *presk-ъn-); -n- je tady stejné jako v *solnъ (sr. r. солон) a pod. Z *prěsknъ se ještě na psl. půdě vyvinulo *prěsnъ, odkud podle analogie s adjektivem *choldъnъ (r. холоден) s příponou -ъn-, vzniklo *prěsъnъ. Podobně to vypadá v psl. *tesnъ < *tesknъ.“ [Черных, 1994]

STSL

Ve staroslověně je adjektivum прѣснъ doloženo pouze jednou v Lobkovském žaltáři (charvátskohlaholská památka, která prošla mladší úpravou, kdy tento výraz nahradil starší slovo „секратъ“) s významem „**nový, nedávný**“: *пожрѣше двѣмоуномъ... ихже не видѣше* • *нови прѣсни же придоу, ихже нѣ видѣше ѡ(ть)ци ихъ.* (Obětovali bėsům ..., jež ani neznali, těm novým, **nedávno povstalým**, před nimiž se vaši otcové nechvěli hrůzou.) [[Dt 32,17/Cant 6 Lob] SJS]

Na druhou stranu je i v nejstarších kanonických textech dobře doložen výraz *опрѣснъкъ* „nekvašený chléb“, který je jistě odvozen od původního významu adjektiva *прѣснъ*.

RUS

V církevní slovanštině se význam vrací k „**svěží, nekvašený**“ (nejčastěji o medu), a zároveň se v knižním jazyce objevuje sémantika „**nekynutý**“ (o chlebu): *принесиши хлѣбы прѣсныи* (... přinášíš nekynutý chléb.) [[Лев. I.4 Библ. 1499 г.] Срезневский III, 1893]; *возми маса и хлѣбы прѣсныа* (Vezmi si maso a nekynutý chléb.) [Суд. VI. 20 по сп. XVI в.] Срезневский III, 1893]; *вз чистоую недѣлю достонть медъ гаси прѣсный и квасъ житный, а икра по все говѣныѣ бѣлцемъ*. (Během Svatého týdne se má pít nekvašený med a žitný kvas, kaviár je povolen pro laiky v době celého postu.) [[Вопр. Кир.]Срезневский III, 1893]

Od poloviny 18. století se adjektivum пресный převážně vyskytuje v textech ve významu „neslaný, bez chuti“, i když se občas objevuje církevněslovanský význam „nekvašený“ v kolokaci s chlebem. Předpokládáme, že tato změna proběhla v mluvené ruštině už dříve na základě metonymie, kombinované s posunem: čerstvý > svěží, čistý, bez dodatků (+ vázání na kolokát „voda“, „vodní nádrž“) > neslaný: *...часто ходиль осматривать каналы, черезъ которые снабдѣвается городъ пресною водою* (často chodil prohlížet vodní kanály, pomocí kterých se sladká voda dostávala do města) [Соймонов, 1763]. Můžeme usoudit, že tato změna byla charakteristická pro všechny východoslovanské jazyky, neboť ukrajinština a běloruština mají to slovo s tímto posunem.

V polovině 19. století se objevuje další sémantická skupina, vytvořená na základě metaforického přenosu: „**bezvýznamný, nezajímavý, nudný**“ a používá se při popisu lidských a jiných vlastností. Domníváme se, že k tomu došlo přes posun: neslaný > bez chuti, mdlý > nezajímavý: *...мы были уверены, что живем в самой прозаической, пресной эпохе, и вдруг, нечаянно, попали во весь разгар революции 1789 года!* (...byli jsme si jistí, že žijeme v nejprozaičtějším, nudném období, ale najednou jsme se dostali do víru revoluce roku 1789.) [Корф]; *...я готов этому верить, особенно вспоминая пресное выражение его лица.* (...rád tomu věřím, zvláště když si připomínám bezvýznamný výraz jeho obličeje.) [Герцен]

U Dalja se však novější metaforizovaný význam ještě nevyskytuje: „В чем нет никакого резкого, ясно сознаваемого вкуса, кроме разве небольшой сладковатости, или приторности.“ (То, со nemá výraznou chuť, snad jen kromě malé sladkosti.)

Od poloviny 19. století změny sémantiky adjektiva „пресный“ neprobíhaly. Metaforizovaný význam se používá se stále větším množstvím kolokátů, význam „neslaný“ je běžný s kolokátem „voda“ a v kuchařské terminologii. Starší sémantika zanikla a používá

se jen jako archaismus.

Příbuzná slova: пресноводный (sladkovodní)

Č

Sémantika adjektiva „přesný“ ve staré češtině neprodělala výrazných proměn. Lze však pozorovat její částečné rozšiřování. Adjektivum se používá s významy „**čistý, neporušený, neupravovaný kvašením, kysáním** (o potravině)“: *vymet'te starý kvas, abyste byli nové skropenie, jakož jste praešny* [[EvOl 136a (1 C 5,7: v. nekvašený; fig.)] Staročeský slovník]. Význam „**čistý**“ se také projevuje v kolokaci s biblickým svátkem Pesach: *prvý den praešny přistúpili učenníci k Ježíšovi* [[EvOl 244b (Mt 26,17)] Malý staročeský slovník].

Na konci 15. století se zároveň se starou sémantikou vyskytuje nový posunutý význam způsobený, předpokládáme, kontaminací s adjektivem „přísný“, které v 15. - 16. století mělo význam „**krutý**“: *v trestání byl přísný a v spravedlivosti přiemý, osob nepřijímal, neb ani králi Boleslavovi v trestání odpustil*. [PasKal, 1495]

V češtině, kde původní význam už ustoupil, došlo ke dvěma posunům: syrový > krutý (stč.) > přísný. Přesný et přísný = **tvrdý, krutý, úporný**. [Jungmann, 1836]

Jinou cestou se u české formy „přesný“ vyvinul význam „**přesně odpovídající, výstížný**“, podle Machka přes „nekvašený, nezměněný“. [Machek, 1968]

Další sémantika „**správný**“ vznikla kolem začátku 20. století. Holub upozorňuje na vliv sémantiky adjektiva „přísný“ a zároveň nabízí předpoklad, že nový význam slovo nabylo z židovského rituálu, podle něhož přesné chleby (macesy) musí být podle předpisu (sr. přesnice, nekvašený chleb). [Holub, Kopečný, 1952]

V druhé polovině 20. století slovo zažívá specializaci; dnešní význam tedy především vyjadřuje **preciznost**: souhlasící v podrobnostech se skutečností, správně vystihující i podrobnosti: *p-é údaje; p. výpočet; p. popis*. Vykánávající svou práci, funkci, činnosti v podrobnostech správně, spolehlivě; konaný i v podrobnostech správně, spolehlivě: *p. pracovník; p-á měřidla; p-é hodinky*. [SSJČ]

Význam „**nekvašený**“ se považuje za zastaralý a nářeční a význam „**původní, správný**“ dnes zcela zanikl.

Příbuzná slova: přesnost, zpřesnit, upřesnit; zast. Přesnice (židovský svátek Pesach)

SLO

V 16. století mělo slovinské adjektivum *presen* řadu významů: „čerstvý, syrový, nekvašený, nekysaný“. [Snoj, 2015] Slovo se vyskytovalo i v tvaru „opresen“ se stejným významem „azymus, non fermentatus (nekvašený, nefermentovaný)“. [Megiser]

Pleteršnikův slovník nabízí tentýž význam s nářečními rozdíly: notranské nářečí: čerstvý, nekvašený: *opresno mleko* (čerstvé mléko), hrubý: *presno platno* (hrubá látka), krašské nářečí: jednoduchý, běžný: *opresno oblečen* (jednoduše oblečen) apod. [Pleteršnik, 1974].

Sousedství se synonymním adjektivem „svež“, jehož význam je značně široký, mohlo způsobit specializaci sémantiky adjektiva „presen“. Stejně jako v 19. století je dnešní slovinština používá „ad contrum“, ne pro označení samé čerstvosti, ale pro vyjádření stavu **neopracovanosti**: *ker niso mogli pojesti vseh jabolk presnih, so jih sušili*. (Nemohli sníst všechna čerstvá jablka, tak je proto sušili.)

Obecný význam „svěží“ se považuje za knižní a zastaralý: *to maslo ni več popolnoma presno* (to máslo už není úplně čerstvé). [SSKJ] Význam „nekvašený“ je archaický a používá se dnes za účelem stylizace.

Příbuzná slova: oprěsen (16. stol.), oprěsник (chleb z nekvašeného těsta)

SHRNUTÍ

Slovinština zachovala význam slova skoro beze změn, i přestože se v průběhu vývoje objevovaly jiné významy, rychle však zanikaly. Ruština zažila postupnou specializaci sémantiky, následujícím krokem byla metaforizace, jíž výsledek (nudný, bezvýrazný) se používá paralelně se základním významem. Nejméně jednoznačný vývoj vidíme v češtině. Domníváme se, že v procesu vývoje hrál důležitou roli sémantická kontaminace s podobně vypadající lexikální jednotkou „přísný“, ale neodmítáme i jiné možnosti vývoje.

4.10.

skřben	skrbný (arch.)	скóрбный	*skřbьнь
starostlivý	lakomý, chamtivý	truchlivý	jsoucí v bídě

PSL

Většina etymologů se shoduje v příbuznosti adjektiva *skřbьнь s lit. skuřbti (**být v bídě, trápit se**) a předpokládají společný i.e. kořen: *(s)kerbh- být ostrý, řezat (také v přeneseném významu: o chuti, o pocitech), opracovávat pomocí ostrého nářadí. [Snoj, 2015] Z toho můžeme usoudit, že psl. význam byl spojen se starostí, neklidem.

Kromě toho existuje řada alternativních názorů na původ slova. U Perssona a Trautmanna vidíme porovnání s stn. scirbi, a anglos. sceorfan „**kousat**“. [Persson 862; Trautmann, BSW 266] Matzenauer předpokládá příbuznost s rus. корóбить a lit. skrėbti „**scvrknout se**“. [Matzenauer, 1870, LF 20, 15]

STSL

V staroslověnštině jsou v případě příbuzného slovesa скрѣбѣти doloženy dva blízké významy:

1. **trápit se, být zarmoucen**: α(ть)ць твои і азъ скрѣбаша іскаховѣ тебе (Tvůj otec a já jsme tě s úzkostí hledali.) [L 2, 48 Ostr] SJS]]. Odvozené adjektivum скрѣбьнь se vyskytuje s významem „**strastný, svízelný**“: ѿель же вельми него ѿгнь скрѣбьнзи ижьжеть (Takže ho svízelný oheň spálí.) [[Bes 15,77 ba 6] SJS];

2. **mít soucit s někým**: сзѣбреніемъ скрѣбѣти могои о невѣжествоющихъ (Má mít soucit s těmi, kdo chybují a bloudí.) [Hb 5,2 Ochr] SJS]: ты оубо скрѣбьнь выстъ ѿ тыкви... (Tobě je líto skočce, se kterým jsi neměl žádnou práci.) [[Jon 4,10 Grig] SJS];

3. **postarat se o někoho**: поскрѣбѣти же ереовви потреба єсть • како кождо казати (Kněz se musí starat o toho, koho vychovává.) [[Bes 17,122aβ 14sq] SJS].

RUS

V 11. století se v ruských csl. minejích vyskytuje význam „**nebezpečný, přinášející neštěstí**“, který zřejmě vznikl vývojem ze stsl. sémantiky „**strastný, svízelný**“: того же

мѣтвѣми и боура скорьбыныѣ низлагаетъ (Toho bouře přinášející neštěstí porážejí.) [Мин. 1097 г., л.47] Срезневский]. Táž sémantika se vyskytuje i později v textech 18. století: *И аще единому отъ нихъ скорбь каковая приключится, другѣи долженъ во всемъ помоществовати.* (A když se jednomu z nich přihodí nějaké neštěstí, druhý mu musí ve všem pomáhat.) [Пуфендорф, 1726]

Druhá sémantická skupina „**starost, starostlivý**“ pokračovala od staroslověnštiny a vyskytovala se v církevněslovanských redakcích: *Домъ свои, иже еси притажалъ съ трудомъ и съ скорбию мноюю.* (Svůj dům, který sháněl s úsilím a velkou starostí.) [[Сбор. Троиц. XII в. Сл. богат. и Лазар.] Срезневский]

Později v 16. století nabývá slovo dodatkem k základním významům sémantiku „**nemocný**“, která začíná starší významy postupně vytlačovat: *Вечерню, заутреню и часы пѣти по вся дни, оприче того, коли скорбь или отъвѣдка придетъ.* (Večerní a ranní mše zpívát denně s výjimkou toho, že bude nemocný nebo bude muset odjet.) [[Порядн. свящ. 1588 г.] Срезневский]; *...Но скорбный дух не уврачеван: В груди стесненной тяжело.* (Ale nemocná duše není vyléčena. Je úzko ve stísněné hrudi...) [Буслаев, 1895].

Tento význam se může pojít s Matzenauerem nabídnutým alternativním praslovanským významem „**scvrknout se**“ (není však vyloučena ani kontaminace se slovesem скоробить > *korbiti č. „krabatit“) a používá se v nářečích, s malými odchylkami ve tvaru, nejen pro označení stavu člověka, ale v přeneseném významu pro popis scvrkávajících se, vadnoucích, suchých předmětů: *Скорблая земля потрескалась.* (Suchá země popraskala.); *Хлеб в поле скорбнет.* (Žito na polích vadne.) [Даль, 1909]

Zajímavou poznámkou je připomínka Dalja o tom, že v nižegorodském nářečí se adjektivum „скрбкий“ používalo pro označení pečlivého, starostlivého člověka, z čehož můžeme usoudit, že starší sémantická skupina „starostlivý“ zcela nezanikla.

V krásné literatuře se od 18. století pevně ustálil základní význam „smutný, tragický“, jenž postupně nabývá výrazně silnou konotaci, kvůli čemuž jeho použití začíná být omezeným. Pojem se nejčastěji vyskytuje v kolokacích spojených s pohřbem nebo zesnulými.

Příbuzná slova: скорбь (zármutek), скорбѣть, скорбящий (být smutný, tragický)

Č

Adjektivum „skrblivý“ se objevilo v češtině až na konci 19. století a střídalo se se

synonymními příbuznými adjektivy „skrbný“ a „skrblý“, která byla odvozena od staročeského slovesa skrbiti (dnes skrbliti): schovávat, skládat do pokladu, střídat, shromážďovat [ESSČ].

Stará čeština, nehledě na variantnost forem, zachovává dost pevnou (ale i neběžnou ve srovnání se staroslověnskými významy) sémantiku skupiny. Tématika sbírání se posiluje na příkladech adjektiv: skrbný, skrblý: *Schránliwý na mále přestává; neni nic skrbný (haužewný), ale sporoty ostrjhgajcj.* [[Com. jan. 851] Jungmann]]

Z příkladů z 15. století je vidět, že staročeský význam mohl být širší a znamenat nejen střídání, ale i celkem starost, o čemž můžeme usoudit z kontextu: *On jen sobě skrbj.* [Ros.] Jungmann]

Vývoj sémantiky v češtině může být znázorněn následujícím způsobem: trápit se nedostatkem něčeho > trápit se touhou po majetku > starat se o něco > shánět něco > být lakomý. Proběhlo tedy několik změn: generalizace významu, pak specializace, a na konci i deteriorace, která se zachovala i v dnešním jazyce.

V dnešní češtině se také vyskytuje adjektivum „skrblický“ (příd. k skrblík) s významem lakotný, lakomý, chamtivý, hrabivý, hamižný: s-á obchodnická rodina; s-á spořivost; s-é názory. [SSJČ]

Příbuzná slova: skrblík, skrblický

SLO

Posun od praslovanského významu k významu slovinskému proběhl před 16. stoletím a byl doprovázen subjektivizací: trápit se > mít soucit (k někomu, kdo se trápí) > starat se o někoho. S tímto významem už doloženo staroslověnské slovo *покръбѣти*, takže pro ruské církevněslovanské památky je tento význam známý. Můžeme proto usoudit, že se jedná o posun obecnějšího charakteru. V srbocharvatštině existují příbuzná slova (skrb, skrban a skrbiti) s tímž významem. Avšak v bulharštině a makedonštině je to stejně jako v ruštině.

Podle Martynova došlo k sémantickému posunu duševní utrpení > starost v těch jazycích, kde se pro „duševní utrpení“ ustálil lexém „sěta“ (sětovati). [Martynov, 1998] ESJS]

Megiser uvádí výklady: jednak substantiva „skerb: cura, diligentia (péče, pracovitost)“, jednak slovesa „[karbiti, skerbeiti: **být starostlivý, opatrný**“. [Megiser] Adjektivum „skrblijiv“ se poprvé vyskytuje v r. 1584 u Bohoriče s tímž významem.

V 18. st. se přidává sémantika **nejistoty, nebezpečí a smutku**: *attendere: ahtati, na fe gledati, merkati, škarbėti* (dávat pozor); *curare domum, řa hiřho řkerbeti* (hlídat, např. dům); *praeformidare, fe fylnu preřtrařhiti, mořnú řkarbėti, fylnu fe bati* (silně se leknout, bát se). [Vorenc]

Na konci 19. století má sémantická skupina „skrbeti“ dva výklady: „**starat se o něco**“: *gospodinja skrbi, da dobivamo vsak dan jesti* (hospodyně se stará o to, abychom každý den dostávali jídlo); a „**znepokojovat se**“: *otroci me skrbijo* (bojím se o děti); *skrbi me, kaj bo, ře ne pride* (znepokojuje mě myřlenka, co bude, když nepřijde). [Pleterřnik, 1974]

První sémantika se zachovává dodnes. Adjektivum se používá ve dvou tvarech se stejným významem: tvar „skrblijiv“ je běžnější, zatímco tvar „skrben“ je spíše kniřní. Význam spojený s ruřením a znepokojováním je dnes zastaralý: *skrbnega, zamiřljenega obraza je sedela za mizo*. (Se znepokojenou, zamyřlenou tvaří seděla u stolu.) [SSKJ]

Příbuzná slova: skrbník (správce), skrbniřstvo, skrbėti (starat se), oskřba, preskřba (dodávka), oskrbník (zadavatel), priskrbėti (obstarat), poskrbėti (postarat se), zaskrbėti (zařit se stárat).

SHRNUTÍ

Společný základ „být v bídě, trápit se“ se vyvíjel v čeřtině a slovinřtině podobnou cestou: velký vliv měly afektivní změny, které vřak probíhaly protikladným způsobem: deteriorace v čeřtině a meliorace ve slovinřtině. Čeřské slovo vřak v 19. století nabylo novou formu „skrblijiv“, která v dneřní čeřtině není tak běžná jako jednotka „lakomý“, která má podobný, i když ne zcela identický význam (lakomý se nechce s nikým dřit, skrblijivý je ten, kdo už má nařtrádáno). Vývoj v ruřtině se odlišuje od čeřtiny a slovinřtiny, jelikoř neprodělal větřích proměn, význam se zachoval s mírným zúřením.

4.11.

vlážen	vlažný	влажный/воложный	*volžьнь
vlhký	mírně teplý	vlhký/tučný	vlhký

PSL

Výchozí psl. substantivum *volga pochází z i.e. *uelg- vlhký, mokrý. Spojuje se s lit. vaĩgys „jídlo“, sthn. welc „vlhký, vlažný, mírný, zvadlý“ [Rejzek, 2015]. Machek dodává stangl. wealg „**vlahý, nechutný, odporný**“, což užívá pro vysvětlení českého významu. Proměna přední samohlásky v i.e. *uelg- > *volgъ je způsobená pohyblivým přízvukem.

V jihoslovanských a západoslovanských jazycích ve slově proběhla metateze likvid. Tvar s očekávaným východoslovanským plnohlasím nacházíme v ruských nářečích, zatímco neplnohlasný tvar ve spisovné ruštině byl převzat z církevní slovanštiny.

STSL

V staroslověnětině je doloženo pouze výchozí substantivum „влага“, které však plně zachovává praslovanskou sémantiku „vláha, vlhkost“: *а другое паде на камене • и прозавъ оуцьше • за нѣ не имѣашы влаги.* (...a jiné padlo na skálu, vzešlo a uschlo, protože nemělo vláhu..) [[L 8,6 Zogr, Mar, Ostr] SJS]

RUS

Vývoj v ruštině je zajímavý především svojí nerovnoměrností. Ke specializaci významu došlo již v předpísemné době, o čem svědčí paralela v baltských jazycích. Z církevní slovanštiny byla druhotně přejata forma „влага“, v které se zachovala staroslověnská sémantika. Domácí slovo s tou formou nesplynulo, možná i z důvodu jiné fonetické podoby. Slova pak existovala paralelně.

Církevněslovanská forma zachovává svoji sémantiku dodnes. Význam domácího slova „волога“ však zjevně souvisí s významem „jídlo“, který má příbuzné slovo „vaĩgys“ v baltských jazycích: „tuk, tučná strava“: *А за кормъ. и за вологу. и за маса.и за рыбы. 7̄. коунъ на неделю* (Za stravu, za vologu, za maso a za ryby, 7 kuních kožešin týdně.) [[P. Прав. Влад. Мон. (по Син. сп.), 1114г.] СДЯ]; *Привезоша множество ратного запаса и*

ХЛѢБОВ И ПИВА И ВОЛОГИ, АКЫ НА ПИР ЗОВОМИ (Přivezli hodně kořisti: chleba, piva, vology, tak, jako by byli na hostinu zvaní.) [[Псков. II л. 6988г.] Срезневский].

Výklad Dalja vysvětluje jednak to, jak vypadalo jídlo, jednak i distribuci sémantiky v ruských nářečích. Pojem „волога“ se rozštěpil tak, že jižní a západní dialekty spolu s ukrajinštinou jej spojovaly s vlhkostí (воложить, волглый) a severní a východní s tučným jídlem, což mohlo být způsobeno vlivem baltských jazyků: „**tučné tekuté jídlo, hustá polévka/omáčka**“ (воложь, воложить, воложный), přičemž se v některých případech význam adjektiva „воложный“ zúžil na „**tučný**“: *Воложный стол - тощій карман.* (Tučná strava - prázdná kapsa.) [Даль, 1909]

Dnešní ruština zachovává obě formy, přičemž běžnou variantou zůstává neplnohlasná forma „влажный“ s významem „vlhký“ a tvar „воложный“ se vyskytuje jenom v nářečích.

Příbuzná slova: влага, влажность (vlhkost), влажнеть (stávat se vlhkým), увлажнять (zvlhčovat); волóга, волóжь (tuk, mastné jídlo), волóжить (mastit), волóжный (tučný)

Č

Český jazyk je jediný ze všech slovanských jazyků, kde má adjektivum vlažný význam „**trochu teplý, pokojové teploty**“. Ve staré češtině sloveso „vlažnůti“ znamenalo jednak „ohřívat se“, jednak „ochlazovat se“, v závislosti na kontextu: *Woda ze studnici na slunci wlažne.* [[J.] Jungmann]; *Wlažne giž twá láska wraucj na mysli mé.* [[Let. Troj] Jungmann]

Jak můžeme soudit podle pramenů, základní význam „**mokryý**“ se vyskytoval v polovině 15. století a existoval paralelně s novým až do 19. století: *Wlažně zda se sitj dřjwe než přicházj slunce.* [[W. Ben. Job 8,16] Jungmann]

Existuje řada názorů, vysvětlujících přechod k sémantice „mírně teplý“. Malý staročeský slovník uvádí výklad, který může být základem k vysvětlení významového posunu: „**vlhký; mírný; netečný, liknavý**“. V kontextu „**mírný**“ mohlo znamenat ustřednění něčeho, oddálení od polárních bodů škály. Vychlazené jídlo, voda, která se ohřála na slunci a už není tak studená.

Machek vidí spojení s germánskými jazyky a předpokládá, že změna probíhala paralelně s němčinou, kde staroněmecký význam „**nechutný**“ vyšel od teplého piva.

Rejzek vysvětluje přechod od vlhkosti k sémantice „**mdlý, zvadlý**“ působením vlhkosti na některé potraviny (chléb apod.), tedy ztrátu chuti, zatuchlost.

Na základě toho předpokládáme, že vývoj probíhal takto: vlhký > mdlý, zvadlý > nechutný > vystydělý > mírně teplý. Samozřejmě, každý další významový odstín nevylučoval již existující významy a některou dobu se mohly používat paralelně, ale postupně se sémantika zužovala. Během dvou posledních kroků se vyvinul i přenesený význam: „lhostejný, nedostatečně horlivý“: být v. v konání povinnosti; chovala se k němu v. [SSJČ]

Význam „**vlhký**“ existuje v češtině i dodnes, ale zůstal knižním.

Příbuzná slova: vlahý, vláha, vlačnost, ovlažit, zvlažit, zavlažit

SLO

Slovinské adjektivum „vlažen“ se začalo vyskytovat až v 19. století. Příčinou může být ten fakt, že ve staré slovinštině byla sémantická skupina „vlažný“ zastoupena výpůjčkou z něm. „feihntuift/faitnoft“. [Bezljaj, 2005]

Do slovinštiny bylo substantivum „vlaga“ převzato z chorvatštiny pod vlivem puristických tendencí v 18. - 19. století. Současně z něj bylo odvozeno adjektivum a rozšířilo sémantiku skupiny „mokrý“. [Snoj, 2015]

Ve slovinštině se také vyskytuje homonymní adjektivum s významem „pomalý, jemný“. *Vlažen dež = pohleven dež* (mírný, dlouhý). [[V.-Cig.] Pleteršnik, 1974] Slovo pochází od psl. *льгъ „lehký, pomalý“ a není spojeno se základem „mokrý“.

Ve 20. století se vyskytuje jenom základní význam. Moderní slovinština nabízí dva výklady, které patří k jedné sémantické skupině:

1. Pokrytý tenkou vrstvou tekutiny, zvláště vody: *vlažen asfalt; vlažen od potu, rose* (vlhký asfalt, vlhký od potu, od rosy);

2. Co má dost vlhkosti: *vlažen gozd, travnik; zemlja je še vlažna; vlažna tla* (vlhký les, trávník, země je ještě vlhká, vlhká podlaha).

Příbuzná slova: vlážen, vlážnost, vlážit, navlážiti, ovlážiti.

SHRNUTÍ

V dnešní ruštině, stejně jako ve slovinštině, se vyskytuje praslovanský význam skoro beze změn, a to vlivem církevní slovanštiny, kde se význam zachoval a odkud ho pak ruština převzala. V nářeční ruštině se však zachovalo s nezměněným významem slovo „воложный“, domácí tvar slova, jež znamená „tučný“. Je spojeno s jídlem, které bylo

populární v středověké Rusi a jehož sémantika se vyvíjela paralelně s církevněslovanským влажный, které původní význam nezměnilo. Česká sémantika se odlišuje od ostatních slovanských jazyků. Dodnes není jednoznačná odpověď na otázku, jak k její proměně došlo. Přikláníme se k názoru, že význam „pokojoyé teploty“ mohl vzniknout asociativním spojením s působením vlhkosti na potraviny (ztrátu chutí, zatuchlost). O tom také svědčí slovinské vztahující k potravinám sloveso „volžiti se“, což znamená „kazit se kvůli vlhkosti“.

4.12.

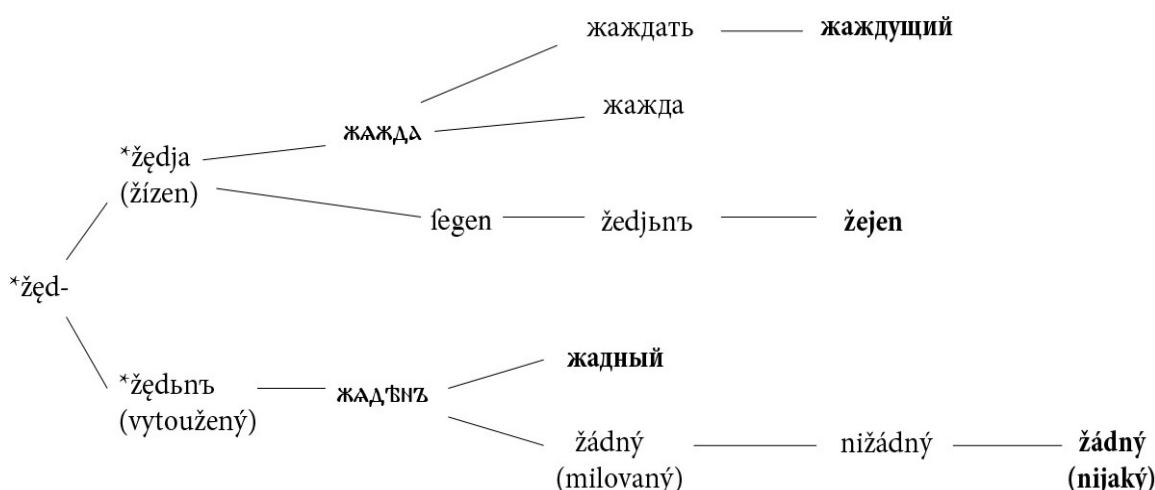
žejen	žádný	жадный	*žed > *žedьнь/*žedjьнь
žíznivý	nijaký	lakomý	kdo je něčeho žádostiv

PSL

Daná skupina představuje největší potíže především z důvodu toho, že se společný kořen patrně významově rozštěpil ještě v praslovanském období. Svědčí o tom také dvě slova s různou sémantikou v staroslověštině.

Psl. adjektivum *žedьнь bylo odvozeno od slovesa *žedati příbuzného s lit. gedauti „přát si“, stir. guidim „prosím“, sper. jadiyāmiy „prosím“. Vše z i.e. *gūhedh- „**žádat, přát si**“. [Rejzek, 2015]

Praslovanský základ *žed- se rozdělil na dvě skupiny, z nichž každá nabyla vlastního významu: žíznavý a vytoužený. Pokusili jsme se možný vývoj znázornit:

Jak je vidět z daného příkladu, každá sémantická skupina měla několik vývojových cest. Slovinské slovo „žejen“ zachovalo stejný význam jako ruské adjektivum „жаждущий“ vypůjčené z církevní slovanštiny. Ruské adjektivum „жадный“ zachovává význam druhé sémantické skupiny (chtivý), čemuž odpovídá i staročeské adjektivum (milovaný). Další vývoj českého slova „žádný“ zůstává nejasný.

Přikláníme se k názoru Rejzka, který tvrdí, že „dnešní význam se vyvinul ze

záporných konstrukcí jako ‚nebylo tam žádného člověka‘ (**žádaného**), zobecněním pak nikoho.“ [Rejzek, 2015]

Holub upozorňuje na často se vyskytující formy „ižadný, nižadný“, které se mohly vyvinout ze stč. spojení „**i žádný nevie**“ (i ten nejlepší). [Holub, Kopečný, 1952]

Zcela odlišný výklad nabízí Machek. Vysvětluje původ slova zkrácením „**ni-že-jedьнь**“, čemuž by odpovídala forma „nižadný“, dobře doložená ve staré češtině. Machek připouští vznik druhotné nosovky -žє-, která by objasnila současné -žá- místo očekávaného -že-. Pravidelně vzniklé (avšak nedoložené) *nižédný mohlo být změněno na „nižadný“ analogií s „každý“, nebo se též mohlo brzy kontaminovat s foneticky blízkým „žadný“ od žádaný. [Machek, 1957] To potvrzuje i Trubačev: „... jsou v stč. „žadný“ 2 homonyma: 1. milý, 2. nullus.“ [Trubačev, VJ 8, 1959, 1, 28n.] Podle tohoto výkladu by se měl vývoj sémantické skupiny „žadný“ v českém jazyce zastavit na významu „milovaný“ a potom postupně zanikat.

Nosový vokál v kořeni se pak vyvíjel v souladu s pravidly jazyků: ve slovinštině proběhla proměna $\epsilon > e$, v češtině $\epsilon > a$, v ruštině $\epsilon > 'a$ (standardní я se nepíše kvůli postpozici po původně měkkém ž).

Souhláska v slovinském kořeni je také výsledkem změny skupiny *dj*. Slovinský tvar adjektiva je odvozen taktéž od psl. adjektiva *žєdьнь, kde se v průběhu pravidelné pro jihoslovanské jazyky změny *dj > j* vznikla forma „žejen“.

STSL

Stsl. жаждьнь je odvozeno od substantiva жажа < *žєd+ja „žízeň“: *мнози бышѣ мрѣтви • за гладъ • и жажаѣ водѣ*. (Mnozí byli mrtví hlady a žízni.) [[Is 5,13 Grig] SJS] Adjektivum жаждьнь „**žíznivý, žíznící**“ se vyskytuje pouze ve Frizinských zlomcích, v ostatních pramenech kanonické staroslověnštiny tento tvar doložen není. *они бо лавьна на-тробѣхѣ, жаждьна напоидахѣ*. (Nakrmí hladových, napojí žíznivých.) [[Friz] SJS]

Častěji se v témž významu v staroslověnštině setkáváme s tvarem жадьнь: *жадьнь бѣхъ и напоисте ма*. (Byl jsem žíznivý a vy jste mě napojili.) [[Supr 123,20sq] SJS]

Vývojem této sémantické skupiny vzniklo slovinské adjektivum „žejen“ a ruské deverbativní adjektivum „жаждущий“.

Druhá stsl. form жадьнь s významem „**žadáný, vytoužený**“ je doložena mnohem

hojněji: оузъриши жадѣнаго яко и жаждеши. (Uvidíš toho koho jsi chtěl.) [[Supr 500,14] SJS] Uvedená skupina je základem ruského „жадный“ a staročeského žádný (milovaný, chtěný).

RUS

V 15. století se k základnímu významu „**žadany**“ přidává další význam: „**nuzný**“ *Щедроты, яже... к сиротамъ и к болящимъ и ко вдовицамъ и къ жаднымъ* (Dary ... pro osiřelé, pro vdovy a pro nuzné.) [[Ип.л. 6796 г.] Срезневский]

V dokladech, vzniklých v oblasti dnešního Běloruska ve čtrnáctém století, se vyskytuje význam „**nijaký**“: *а о тыхъ-то речехъ жаднаго габаня не чинечи, вынявши одноъ кривавоъ мокроъ хусты светоъ костелное, которыхъ жаднымъ обычаемъ ни одинъ приимовати не маеть.* (Nebyl nikým pronásledován, vzal od krve mokré svaté církevní peníze, které nikdo za žádných okolností brát nesmí) [[Жал. Гр. 1388г.] Срезневский] To mohlo být způsobeno vlivem západoslovanských jazyků: polštiny a češtiny.

V ruštině 17. století se také vyskytoval význam „každý“: *...приказал полкам своим ополчиться к великому бою, и велел обходить кругом государевы полки, рубить до жадной души, ни единого человека жива не отпустить...* (...nařídil svým plukům, aby byly hotovy k velkému boji, chodily kolem císařského pluku, sekaly každého a nikoho nenechali na živu...). [И. А. Желябужский. Дневные записки (1682-1709)] Vzhledem k tomu, že tentýž význam byl také v ukrajinštině, můžeme předpokládat, že daný případ také nebyl běžný pro ruský jazyk, nemůžeme tudíž na jeho základě soudit o vývoji sémantiky v ruštině.

V 18. století lze pozorovat sémantický posun v spisovné ruštině. Dost běžnou kolokací na konci 18. století bylo „жадный к богатству“ (chtivý peněz), což mohlo mít vliv na další vývoj: *жадный к богатству или прелюбостяжательный человек всегда претерпевает беспокойство и заботу об имени и ненависть от других.* (Chtivý peněz, lakomý člověk vždy se stará o majetek a zažívá nenávisť ostatních.) [Козельский, 1768)]; *муж мой такой жадный к богатству человек...* (Můj manžel je natolik lakomý člověk...) [Крылов, 1789)].

Na začátku 19. století, když se sémantika ustálila, se na základě „lakomosti“ vyvinula řada přenesených významů: chtivý lásky (жадный любовник), rozorný (жадный взор),

zaujatý (жадный к новостям). Musíme zmínit, že negativní konotace zůstává ve spojení s významem „lakomý“, avšak v přenesené sémantice je slovo neutrální.

Dnešní ruština zachovává ustálený význam „lakomý“ jako primární, stále se však tvoří na něm založené metafory.

Příbuzná slova: жадность (lakomost), жадина (lakomec), жадничать (chovat se lakomě)

Č

České adjektivum „žádný“ s významem „vážený, milovaný“ se běžně objevovalo ve staré češtině do poloviny 14. století. Ve většině příkladů se adjektivum používalo pro vyjádření zdvořilosti: *Mój žádný kráľu, kak jmám k tomu čáku malú, bych nynie v tom byla hodna.* [AlxM, polovina 14. století]

Kott ho také popisuje jako „milovaný“: *Jej nebyl život žádn.* [[Bož. umuč. v. 264] Kott, 1893]; *Žádné dítě bylo na svět posláno.* [[Bož. umuč. v. 62] Kott, 1893].

Od 14. století došlo k přehodnocení významu ve prospěch záporného zájmena s významem „nikdo, nijaký“. Tento posun se vysvětluje vlivem záporného kontextu, jak jsme uváděli výše.

Nevylučujeme však i to, že zájmeno žádný mohlo vzniknout výsledkem kontaminace od „ni-že-jedьнь“, o čemž svědčí zájmeno se stejným významem v ukrajinštině: жоден < ни же один. Šlo by tedy o pouhou homonymii.

Starý význam se od 15. století začal vyskytovat v novém odvozeném od substantiva tvaru: žádaný a zůstává běžným až dodnes.

A to jest jemu bylo velmi teskno proto, že množstvie príchozích odjĕli jemu přiebytek žádaný v jednotĕ. [Otc., 10. léta 15. století]

Tvar žádný se sémantikou „chtít“ je archaizmem a sotva bude zcela srozumitelný současnému rodilému mluvčímu: *kdo chová svého, nebude žádn cizího.*

Příbuzná slova: žádat, žádaný, žádoucí, žadatel, žádanka, žádost, požadavek, žádostivost.

SLO

Slovinský tvar je přímo odvozen od substantiva „*žedja“ s již specializovaným významem „žízeň“.

Nejstarší zmínka je ve Frizinských památkách, tam adjektivum má význam „žízňivý“.

Konkrétní význam se zachovával i v 16. století. Slovník Megisera uvádí výklad, spojený jenom s žízni.

Sémantika se trochu rozšiřuje v 19. století kvůli vzniku přenesených významů. Spolu s příslušným slovesem „žejati“ adjektivum „žejen“ nabývá význam „**toužící**“: *Mojo dušo žeje po močnem, živem Bogu* (Moje duše touží po mocném, živém Bohu.) [[Ravn.-Valj.] Pleteršnik, 1974]; *Krvi žejen* (krvelačný) [[Cig.] Pleteršnik, 1974].

V dnešním jazyce se dobře zachoval starý význam rozšířený o několik přenesených expresivních variant:

1. „lačný“: naredil je nekaj žejnih požirkov (udělal několik nenasytných polknutí);
2. „suchý“: žejne rože; žejna polja (nezalité květiny, suchá pole);
3. „toužící“: dobrote in ljubezni žejni otroci (toužící po milosti a lásce děti).

Příbuzná slova: žėja (žízeň), žêjati (cítit žízeň), užêjati, izžêjati (pocítit žízeň), zažêjati, odžêjati (napojit).

SHRNUTÍ

Slovo „žádný“ je nejméně jednoznačné ze všech vybraných slov především z toho důvodu, že není jistý původ českého tvaru. I přesto, že se opíráme na verzi, která pokládá slovo za následek kontaminace „ani žádný“, neodmítáme možnost vzniku českého zájmena spojením ni-že-jedънъ. Každopádně, psl. sémantika se v češtině v tomto tvaru do dnešní doby nedochovala. Kromě toho hraje v tom, že se dnešní významy v zkoumaných jazycích liší, podstatnou roli sémantické rozštěpení již v praslovanské době. Ruština zachovala v různých tvarech oba sémantické směry, v jednom z nichž slovo zažilo deterioraci, slovinština se zastavila na sémantice „žízňivý“ s průhlednou generalizací na základě metafor.

5. Závěr

Cílem naší diplomové práce bylo prozkoumat vývoj sémantiky řady lexikálních jednotek příbuzných ve třech jazycích: češtině, slovinštině a ruštině.

Přestože jsme zpočátku měli obavy, zda bude možné sestavit dostatečné množství příkladů, nakonec jsme se setkali s problémem zcela opačným, které z velkého množství příkladů zařadit. To bylo důvodem k omezení lexikální báze jenom na jeden slovní druh - adjektiva. Základním požadavkem na zkoumané lexikum byla tato kombinace: společná praslovanská sémantika a odlišná současná sémantika v každém z jazyků. Přesto, že požadavkům odpovídalo velké množství substantiv, rozhodli jsme se pro adjektiva z důvodu, že v tomto slovním druhu je velmi patrná hodnotící složka, což je předmětem zájmu, především při sledování afektivního sémantického vývoje. Do diplomové práce byl zařazen soubor 12 příkladů.

V průběhu práce jsme zaznamenali řadu jevů charakteristických pro dané jazyky. Slovinština se projevila jako jazyk, který má nejvýraznější tendenci k zachování praslovanské sémantiky i přes to, že v průběhu práce se zjistilo, že se některá stará adjektiva neudržela a byla znovu převzata.

Ruský jazyk se do moderní podoby definitivně zformoval na začátku 19. století. V jeho knižní stylistické rovině se často používá církevněslovanské lexikum s archaickou nebo abstraktní sémantikou, zatímco běžný hovorový jazyk je dynamický a často nabývá nové významy přes metaforizaci. Ruština prokázala největší dynamiku v oblasti afektivních změn. Velký podíl zkoumaných adjektiv projevil tendenci k deterioraci. Z dvanácti adjektiv došlo u osmi ke zhoršení významu. Příčinou může být kolokace a kontext: náboženství, způsob života, navíc i móda.

Důležité je i to, že v průběhu práce jsme narazili na problém diskontinuity mezi sémantikou doloženou v církevní slovanštině a sémantikou, která se začíná objevovat kolem 17. století: v době, kdy církevní slovanština začala ustupovat samotné ruštině. Podle patrných sémantických změn, které proběhly v době vzniku spisovné ruštiny a jsou vidět ve většině příkladů, můžeme předpokládat, že významy církevněslovanských a staroruských jednotek v době diglosie existovaly paralelně.

Podobnou situaci pozorujeme také ve slovinštině, kde příčinou diskontinuity vývoje byla značná nářeční rozštěpenost. Například, část zkoumaného lexika se objevuje v prekmurských nářečích, ale nevyskytuje v slovinském spisovném jazyce a proto se nedá

tvrdit, že daná sémantika má vliv na jeho vývoj.

Český jazyk je ve velké míře dynamický. V průběhu vývoje mnohá ze zkoumaných adjektiv pod vlivem historických podmínek měnila svoje významy a některá dokonce i zcela zanikala. Patrný vliv na soudobou sémantiku českého jazyka měla doba obrození, kdy nemalá část slovní zásoby byla uměle znovuzrozena buď přes výpůjčky z jiných slovanských jazyků, nebo přes rozšíření významů již existujících lexikálních jednotek dodáním sémantiky praslovanské nebo staroslověnské. Některé významy se však neujaly nebo zůstaly v knižním jazyce (viz: ruměný, nahlý).

Kolokace hraje podstatnou roli u vývoje sémantiky v každém z jazyků. Například v sémantických skupinách „čerstvý“ a „ruměný“ se kvůli kolokaci setkáváme s přímě protikladnými významy: č. čerstvé ovoce - r. чѣрствый хлеб (pevné, svěží ovoce - tvrdý, okoralý chléb) / r. румяное лицо - sl. rumen obraz (zdravá barva obličeje - nažloutlý, nemocný obličej).

Předložená studie je jenom sondou do hloubky jazyka, a proto bychom museli upozornit na to, že pro upřesnění a obohacení uvedených posudků by měla být práce rozšířená o další slovní druhy a o detailnější výzkum v oblasti stylistiky a dialektologie v každém z vybraných časových úseků, což ve značné míře převyšuje stanovený rámec dané práce.

6. Seznam použitých informačních zdrojů

Slovníky

ČESKÝ JAZYK

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský*. Praha: Česká grafická společnost "UNIE", 1903.

HAVRÁNEK, Bohuslav, František RYŠÁNEK, Igor NĚMEC a Vladimír ŠMILAUER. *Staročeský slovník*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1977. (sešit 1-26)

HOLUB, Josef a František KOPEČNÝ. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952.

KOPEČNÝ, František. *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Brno, 1964.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha, 1968.

ESSČ *Elektronický slovník staré češtiny*. <http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ESSC&o=slovníky>

RUSKÝ JAZYK

ДАЛЬ, Владимир, *Толковый словарь живого великорусского языка*, М. 1909.

СРЕЗНЕВСКИЙ, И.И., *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. I-III. Санкт-Петербург, 1893.

ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Т. I-IV.- 4-е изд.стер. - М. ООО "Издательство Астрель": ООО "Издательство АСТ", 2003.

ЧЕРНЫХ, П.Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1-2. М. : Рус.яз. 1994.

УШАКОВ. Д.Н. *Толковый словарь русского языка*. Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., М., 1935-1940. (4 т.)

ОЖЕГОВ С. И., ШВЕДОВА Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*: — 4-е изд., дополненное. — М.: Азбуковник, 1999.

ССГ: *Словарь смоленских говоров*. Смоленск, 1974-2005. Вып. 1-11

ПОС: *Псковский областной словарь с историческими данными*. Л. 1987.

СДЯ: *Словарь древнерусского языка XI-XIV вв.* / АН СССР. Институт русского языка. — М.: Русский язык. Главный редактор Р. И. Аванесов. 1988.

СРЯ: *Словарь русского языка XI-XVII вв.*

SLOVINSKÝ JAZYK

BEZLAJ, France. *Etimološki slovník slovenskega jezika*. Ljubljana, 1976.

Jungmann, Josef, 1836.

NOVAK, Vilko, *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.

SNOJ, Marko, 1959. *Slovenski etimološki slovar* [Elektronski vir] / Marko Snoj. -3. izd. El. knjiga. Ljubljana : Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2015.

SNOJ, Marko, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, 1959.

KASTELEC, Matija, VORENC, Gregor, STABEJ, Jože (ed.): *Slovensko-latinski slovar po Dictionarium Latino-Carniolicum (1680-1710)*, tiskana izdaja 1997, spletna izdaja 2014.

PLETERŠNIK, Maks. *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1974.

MEGISER, Hieronymus, STABEJ, Jože (ed.). *Thesaurus polyglottus: iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977.

JANEŽIČ, A. *Deutsch-slowenisches Taschenwörterbuch*. 2. izd, 1867.

SLOVANSKÉ JAZYKY

MEILLET, Antoine. *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*. Paris, 1902-1905.

VONDRÁK, Václav. *Vergleichende slavische Grammatik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1924

MIKLOŠIČ, F. *Lexicon paleoslovenicum graeco-latinum*. Vindobonae, 1862-1865

TRAUTMANN, R. *Die slavischen Völker und Sprachen. Eine Einführung in die Slavistik*. Leipzig, 1948

TRAUTMANN, Reinhold, BERNEKER Erich, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1911.

TRUBAČEV, Nikolaj, in: *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, 8, 1959

POKORNY, Jiří. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern, 1959

GUTSMAN, Ožbalt, KARNIČAR, Ludwig, *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*, 1789

ESJS: HAVLOVÁ, Eva (ed.). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0491-2.

SJS: *Slovník jazyka staroslověnského: Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2010.

Sekundární literatura

NĚMEC, Igor. *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia, 1968. Studie a práce lingvistické.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.

WUNDT, Wilhelm. *Völkerpsychologie*. 3. neu bearb. Aufl. Leipzig: Kröner, 1911.

ROSENSTEIN, Alfred. *Die psychologischen Bedingungen des Bedeutungswechsels der Wörter: Abhandlung*. Druck von A. W. Kafemann, 1884

RICHARDS, I. A and OGDEN, C. K. *The Meaning of Meaning*. Harvest/HBJ, 1989.

STERN, Gustaf. *Meaning and change of meaning: with special reference to the English language*. 2nd print. Bloomington: Indiana University Press, 1965.

CARNOY, Albert. *La Science du mot*. Louvain, 1927.

MARTYNOV, V.U. Praradzima slavjan. Lingvističnaja veryfikacija. in: *XII Mižnarodny z'jezd slavistaŭ*. Minsk, 1998

КРЕТОВ, А.А.«Гордый»: славянская этимология. in: *Этимология 2006-2008 / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН; отв. ред. Ж.Ж Варбот. М. : Наука, 2010. с. 115-134.*

HMJ: DITTMANN, Robert, KUČERA, Karel, MARTÍNEK, František, NEJEDLÝ, Petr, REJZEK, Jiří, VAJDLOVÁ, Miloslava ZIKÁNOVÁ, Šárka. *Historická mluvnice a historická lexikologie*. Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy, 2014

FIDLEROVÁ, Alena, KUČERA, Karel, REJZEK, Jiří. *Základy staroslověnštiny*. Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy, 2011

OSTEN-SACKEN, W. Etymologien in: *Indogermanische Forschungen*. Ed. by Fortson, Benjamin W. / Rieken, Elisabeth / Widmer, Paul. Volume 28, Issue 1, Dec 1911.

VEČERKA, Radoslav. *K pramenům slov: uvedení do etymologie*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

MATZENAUER, Antonín. *Cizí slova ve slovanských řečech*. Brno: Matice moravská, 1870.

PERSSON, P. *Beiträge zur indogermanischen Wortforschung*, Uppsala, 1912

DUCHÁČEK, Otto, *Klasifikace významových změn a problém struktury lexika*. in: *Sborník prací Filozofické fakulty univerzity J. E. Purkyně v Brně*

MLINAR, Anton: *Brižinski spomeniki v kontekstu srednjeevropskega krščanstva v zgodnjem srednjem veku s posebnim poudarkom na zgodovinskem razvoju zakramenta sprave*. in: *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 1996. 103-111.

KOS, Janko. *Pregled slovenskega slovstva*. 9. popravljene in dopolnjene natis. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

TOPORIŠIČ, Jože. *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja, 1991.

Elektronické zdroje

Český národní korpus. *SYN2010: žánrově vyvážený korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

Vokabulář webový. www.vokabular.ujc.cas.cz [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR [cit. 2016-08-13]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

Национальный корпус русского языка. www.ruscorpora.ru [online]. [cit. 2016-08-13]. Dostupné z: <http://www.ruscorpora.ru>

Фундаментальная электронная библиотека: Русская литература и фольклор.: *Словарь русского языка XVIII в.* [online]. [cit. 2016-08-13]. Dostupné z: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>

Fran: *Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. [online]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU [cit. 2016-08-13]. Dostupné z: <http://www.fran.si/>

Nova beseda. www.fran.si/ [online]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Laboratorij za korpus slovenskega jezika [cit. 2016-08-13]. Dostupné z: <http://www.fran.si/>

Internetová jazyková příručka: Výkladová část. *Internetová jazyková příručka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2014 [cit. 2016-08-13]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

Prameny

Kanonická a postkanonická staroslověnština

Zogr: *Kodex Zografský* (čtveroevangelie), X-XI hlah. Makedonie

Mar: *Kodex Marianský* (čtveroevangelie), X-XI hlah. Makedonie

Bes: *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého*, XII cyr. Rusko

Christ: *Apoštol Christinopolský*, XIII cyr. Rusko

Const: *Život Konstantinův*, XV cyr. Rusko

Grig: *Parimejnik Grigorovičův*, XII-XIII cyr. Bulharsko
Nicod: *Apokryfní evangélium Nikodemovo*, XV cyr. Srbsko
Euch: *Euchologium sinajské*, XI hlah. Makedonie
Supr: *Kodex Supraslský*, XI, cyr. Bulharsko
Lob: *Lobkovický žaltář*, XIV, hlah. Chorvatsko
Ostr: *Ostromirovo Evangelie*, hlah. Rusko

Stará ruština a ruská církevní slovanština

Дог. гр. в. к. Тв. Мих. Ал.съ Новг. 1375 : *Договорная грамота вел. кн. Тверского Михаила Александровича съ Новгородом 1375* (въ подлин.)

Сл. и поуч. против языч., 283. XIV-XVвв.: *Древнерусские слова и поучения направленные против остатков язычества в народе*. Гальковский Н. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси, т.2, сп. XIII-XVIII вв.

Козм.: *Книга глаголемая Козмография, сиречь описани сего света земель и государств великих*. СПб, 1878-1881, между 1655-1667гг.

Жит.Ниф. XIIIв.: *Житие Нифонта* по сп. XIII в. Моск. публ. музея.

Изб. XIII: *Изборник Святослава*, 1076г. ГПБ, Эрмитажн., № 20, 276 л.

Леч. II, гл. 89. XVIIIв.: *Лечебник*. Рукоп. Пушкинского дома в 336 главах, собр. в. Перетца № 217. 1672 г., сп. перв. пол. XVIII в.

УСтXII/XIII: *Устав студийский церковный и монастырский*, к XII или н. XIII в. ГИМ, Син, № 330, 281 л.

КТур XII сп. XIV: *Слова Кирилла Туровского* из сборников XIV в.

Новг. IV. лет.: *Новгородская четвертая летопись* // ПСРЛ. Т.4 СПб 1848. за 1114-1496 гг. сп. XV-XVIвв.

Риторика: *Рукоп. ГИМ, Син., № 933, л. 370-473, 1620 г.* Изд. Аннушкин В.И. Первая русская "Риторика" XVII века. М.1999. с.15-94.

Усп. сб.: *Успенский сборник XII-XIII вв.*, М. 1971.

Уст. крм.: *Устюжская кормчая Румянцевскаго музеума*. Описание русских и словенских рукописей Румянцевск. музеума, составленное А.Х. Востоковым. СПб, 1842.

А. Юш.: *Акты XIII-XVII вв., представленные в разрядный приказ*

представителями служилых фамилий после отмены местничества. Собр. и изд. Юшков.

Пчел. XV в.: *Пчела Имп. публичной библиотеки въ сп. XIV-XV в.*

Жит. Стеф. Перм.: *Житіе св. Стефана, епископа и учителя земли Пермской, написанное Епифаніемъ после 1396г.*

Жит. Θεод. Сик. 40.: *Мин. чет. апр.: Житіе преп. Θεодора, иг. Сикейскаго мон., изъ Минеи четіи апрельской Моск. синод. библиотеки. XVI в.*

Гр.Наз. XI в.: *XVI словъ Григорія Богослова съ толкованіемъ Никиты Ираклійскаго по сп. XIV в. Моск. синод. библиотеки №117.*

Изб. 1073 г.: *Изборник Святославовъ (Съборъ отъ многоъ отьць), написанный діак. Иоанном в 1073 г.*

РПр сп.1280, 622в: *Русская правда по списку Новгородской кормчей, 1280 г. Пространная редакция. Изд.: Е.Ф.Карский.*

ОлимпАлекс 1394: *Толкованія Олимпиодора Александрийскаго на книгу Иова, 1394, ГИМ, Чуд., №6*

Библ. 1499 г.: *Геннадиевская библія, Новгород, 90 гг. XVв.*

Суд. VI. 20 по сп. XVI в.: *Книга судей Израилевыхъ по сп. Троицко-Сергіевской лавры XVI в.*

Вопр. Кир: *Въпрашаниѣ Кюриково, ѣже въпраша ѣпископа Нооугородьскаго Нифонта (до 1136 г.) по списку Новгородской синодальной кормчей 1280-хъ гг.*

Иак. Бор. Гл.: *"Сказаніе стратотерпѣцю Бориса и Глеба" черноризца Иакова по Сильвестровскому списку XIVв.*

Мин. 1097: *Служебная минея по рукописи Типографской библиотекы 1097 г.*

Порядн. свящ. 1588 г.: *Порядная священника съ прихожанами 1588 г. (въ подл.).*

Р. Прав. Влад. Мон. (по Син. сп.): *Русская правда Владимира Мономаха ок. 1114 г. по синодальному списку 1280-е гг.*

Псков. II л.: *Псковская вторая летопись въ рук. XV - XVI вв. Полн. собр. рус. лет. т.5, стр. 1-46.*

Сбор. Троиц. XII в.: *Троицкий сборник XII-XIIIвв.*

Сб. 1076: *Сборникъ Святослава, 1076 г.*

Ип.л.: *Лѣтопись по Ипатскому списку; выписки провѣрены по изд. Археогр. Комиссіи. СПб, 1871.*

Жал. гр. 1388: *Жалованная грамота вел. кн. Александра-Витовта Литовскимъ евреямъ 1388 г.*

Novodobá ruština

Оспв Енеида: Осипов Н. П. *Виргилиева Енейда, вывороченная на изнанку*. Н. О. СПб., 1791-1796, ч. 1-4.

Панкр. Сум.: Сумароков П.П. *Собрание некоторых сочинений, подражаний и переводов Пан. Сум.....а*. М., 1799, ч. 1.

Фонв, 1766: Д. И. Фонвизин. *Торгующее дворянство* (1766).

Долгор.: И. М. Долгоруков. *Повесть о рождении моем, происхождении и всей моей жизни, писанная мной самим и начатая в Москве, 1788-го года в августе месяце, на 25-ом году моей жизни / Часть 4 / 1799-1806 (1788-1822).*

Петр I. 1715: *Петр I. Артикул воинский* (1715).

Тредиак.1735 : В. К. Тредиаковский. *Речь, которую в Санкт-Петербургской императорской академии наук к членам бывшего российского собрания во время первого их заседания марта 14 дня 1735 года о чистоте российского языка говорил В. Т* (1735).

Новиков. 1769: Н. И. Новиков. *Полемика Новикова с Екатериной II в 1769 г.* (1769).

Пушкин. 1827: А. С. Пушкин. *Встреча с Кюхельбекером* (1827).

Лермонтов. 1936: *Пророк*.

Соймонов: Ф. И. Соймонов. *Описание Каспийского моря* (1763).

Корф: М. А. Корф. *Записки* (1838-1852).

Герцен: А. И. Герцен. *Былое и думы*. Часть четвертая. Москва, Петербург и Новгород (1857).

Станюк.: К. М. Станюкович. *Петербургские карьеры/ Степа* (1868).

Козельский: Я. П. Козельский. *Философические предложения, сочиненные надворным советником и правительствующего сената секретарем Яковом Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года* (1768).

Пуфендорф: С. Пуфендорф. *О должности человека и гражданина по закону естественному*. Книга вторая (1726).

Буслаев: Ф. И. Буслаев. *Римская вилла княгини З. А. Волконской* (1895).

Крылов: И. А. Крылов. *Почта Духов, или Ученая, нравственная и критическая переписка арабского философа Маликульмулька с водяными, воздушными и подземными духами* (1789).

Желябужский: И. А. Желябужский. *Дневные записки* (1682-1709).

Stará, střední a obrozenecká čeština

Mast.: *Mastičkář*, rukopis muzejní; 2. polovina 14. století.

Alb.: *Raj duše*, z lat. spisu Alberta Velikého, opis z r. 1383.

Štít.: *Štítný ze Štítného, Tomáš*; přelom 14. a 15. století.

Kat.: *Život sv. Kateřiny*, opis z doby ok. r. 1400 (podle Dudíka Forschungen z 15. st.).

Op. Mus.: *rukopis Opatovicko-Musejní v ČMus z 1.pol. 15.st.*

Czart.: *lékařský sborník z knihovny knížat Czartoryských*; 2. polovina 15. století.

Trnka pořek.: *Pořekadla moravských Slovákův*. 1894.

W. pol.: *Adam z Weleslawjna. Politia historica*, 1606.

Žalan.: *Žalanského Havla o čistotě*, 1603.

Brikc.pr.m: *Brikejho práwa městská*.

Lit: *Bible litoměřicko-třeboňská, A-Jud*, 1411.

Ol: *Bible olomoucká, Matouš-Jan*, 417.

Lék.Frant: *Lékařství neznámého františkána*, rukopis NK XVII B18; polovina 15. stol.

Hvězd: *Hvězdářství krále Jana*; polovina 15. století.

Flaš.RadaA: *Smil Flaška z Pardubic. Alegorická veršovaná skladba*, Nová rada, 1394 .

ŘádKorE: *Řád korunování krále českého a královny*, rukopis E; 3. třetina 15. století; rukopis; Česko; Litoměřice; Knihovna Biskupství litoměřického.

Hyn: *Hynek z Poděbrad*; [Neuberský sborník]; konec 15. století; rukopis; Česko; Praha; Knihovna Národního muzea v Praze.

Lom.hosp.: *Lomnického Šimona hospodář*, 1586.

AlxBM: *zlomek Budějovický*, nyní Musejní, 14. stol.

KázLeg: *Sbírka kázání založených na legendách*; polovina 15. století; rukopis; Česko; Brno; Moravský zemský archiv.

LékB: *Lékařstvíie proti 11 neduhům*, v rkp. knih. univ. Pr. (XI.E.4) z doby ok. r. 1440,

vyňátek z toho otišyěn v List. filol. 1893.

Umuč: *Zlomek leg. o umučení Páně*, dva listy perg. mezerovité, z 1. pol. 14.stol.

Wq: *Adam z Weleslawjna. Silva quadrilinguis - bohatství čtyř jazyků*. Slovníky latiny, řečtiny, češtiny a němčiny, 1598.

Čas. mus.: *Časopis českého Museum*, 1834.

Rág: *Ráj ztracený*. Překlad Jungmanna, 1811. Wyt. Marek.

EvOl: *Evangeliář Olomoucký*, 1. pol. XV. stol. III + 336 (recte 338) ff., fol. 95 a 193 bis.

PasKal: *Pasionál kališnický*; 1495; prvotisk; Česko; Praha; Národní knihovna České republiky; 45 D 36; 15.

Com. jan: *Comenius, Janua linguarum*, 1631, Leszno.

Ros.: *Václav Jan Rosa, slovník*, 1620 - 1689, Praha.

J.: Jungmann jako autor.

Let. Troj: *Letopisowé Trojanštj Inj wydanj*, též od r. 1790.

W. Ben. *Adam z Weleslawina Bible Kralická*, 1579.

AlxM: *Alexandreida, zlomek muzejní*; polovina 14. století; edice; Alexandreida; Vážný, Václav; Praha, 1963.

Bož. umuč: *O božiem umučenie*. Strč. rymované skládání ze 14. stol.

Pas: *Pasionál, Knihy o životech svatých*; 1476 (?); prvotisk; Česko; Praha; Knihovna Národního muzea; 25 C 1; 15.

Otc: *Životy svatých otců (poustevníků)*; 10. léta 15. století; rukopis; Česko; Praha; Národní knihovna České republiky; XVII D 36; 15

Slovinština

SŠ 1796: Števan Sijarto, *Mrtvecsne peszmi*, Szombathely, 1796.

TA 1848: Aleksander Terplan, *Knjige žoltarske*, Koszeg, 1848.

BH 1584: Bohorič, Adam: *Arcticae horulae succisivae*, Wittenberg, 1584.

Svet. (Rok.): L.Svetec, *Večja zbirka slovarskega gradiva*, okoli Kamnika in Litije, pol. 19.stol.

M.: *Miklošičevo slovarsko gradivo*, 1869.

Npes.-Vraz.: *St.Vraz, Narodne pesni ilirske in odlomki iz njegove rokopisne zbirke narodnih pesmi v Pajkovih "Črticah"*, 1839.

Cig.: M. Cigale, *Deutsch-slowenisches Wörterbuch*, 1860.

V.-Cig.: M. Cigale, *Vodnikov slovarj*.

Erj. (Som.): Fr. Erjavec, *Woldřichova Somatologija*, 1881.

Ravn.: M. Ravnikar, *Zgodbe svetiga pisma za mlade ljude*, 1815-17.

Valj.: M. Valjavec, *Prinos k naglasu u (novo)slovenskem jeziku*, Rad jugoslavenske akademije, knj. 43 i. nasl.

C.: O. Caf, *Cafovo slovarsko gradivo*. Kjer so pripiski izvornikov bili na pole prepisani, tam so se tudi v tem slovarju zapisali.